

Χρήστος Δανιήλ

Διδάκτωρ Νεοελληνικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Καθηγητής-Σύμβουλος Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

e- mail: daniilchris@in.gr URL: <http://www.openlit.gr>

Μια εφαρμογή υπερκειμένου για τη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας σε πλαίσιο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης: Σολωμός-Καβάφης-Καρυωτάκης

Στον τόμο: Α. Λιοναράκης, επιμ., 3^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Παιδαγωγικές και τεχνολογικές εφαρμογές. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, Πάτρα, 11-13 Νοεμβρίου 2005, Πρακτικά Εισηγήσεων, τόμος Β', σελ.. 536-559.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εισήγηση παρουσιάζεται το CD-ROM που δημιουργήθηκε ως εναλλακτικό διδακτικό υλικό για τη Θεματική Ενότητα «Γράμματα II: Νεοελληνική Φιλολογία (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας)» του Προγράμματος Σπουδών: «Σπουδές στον Ελληνικό Πολιτισμό» του ΕΑΠ. Σ' αυτό περιέχονται λογοτεχνικά έργα των Δ. Σολωμού, Κ. Π. Καβάφη και Κ. Καρυωτάκη, επεξεργασμένα σε μορφή υπερκειμένου. Πρόκειται για τέσσερις εκδοτικές δοκιμές του *Πόρφυρα* του Σολωμού, δεκατρία ποιήματα του Καβάφη και δεκαπέντε του Καρυωτάκη, τα οποία σχολιάζονται μέσω ενεργών δεσμών. Η λογική που διέπει τη δημιουργία του υλικού αφορά την ανταπόκριση όχι μόνο στις ιδιαιτερότητες της εξ αποστάσεως διδασκαλίας της λογοτεχνίας αλλά και στις νεότερες θεωρητικές αντιλήψεις για τη διακειμενική φύση των λογοτεχνικών κειμένων. Με όλες τις ιδιαιτερότητες αλλά και τις ανοικτές όψεις που παρουσιάζει η μελέτη της λογοτεχνίας σε περιβάλλον υπερκειμένου, το εκπαιδευτικό CD-ROM που παρουσιάζεται έχει τη φιλοδοξία να ενθαρρύνει την προσωπική εμπλοκή των φοιτητών στην εκ του σύνεγγυς μελέτη των κειμένων και να ενδυναμώσει την ενεργητική και κριτική τους στάση κατά τη διαδικασία της μελέτης. Ταυτόχρονα, επιδιώκει να συμβάλει στην ανάπτυξη συνθετικών αναγνώσεων κατά την ερμηνευτική προσέγγιση των λογοτεχνικών κειμένων. Το υλικό και των τριών ενότητων του CD-ROM, που αντιπροσωπεύονται στην ανακοίνωση με εκτενή παραδείγματα, περιλαμβάνει πλούτο ερμηνευτικών, πραγματολογικών και εκδοτικών σχολίων, εικονογραφικό υλικό που βοηθά στην πληρέστερη κατανόηση του εξεταζόμενου λογοτεχνικού έργου, αλλά και ποιητικά κείμενα άλλων λογοτεχνών που αναπτύσσουν διακειμενικό διάλογο με τα συγκεκριμένα έργα. Επίσης περιλαμβάνεται μια σειρά εκπαιδευτικών ασκήσεων κλειστού τύπου, καθώς και ένα γενικό σχόλιο για κάθε κείμενο, που συνοψίζει τα κυριότερα σημεία που σχολιάζονται στους ενεργούς δεσμούς του υπερκειμένου. Το εναλλακτικό εκπαιδευτικό υλικό που παρουσιάζουμε, συμβατό τόσο με την ανοικτή και από απόσταση εκπαίδευση όσο και με τις σύγχρονες θεωρίες της λογοτεχνίας, αισιοδοξούμε πως θα συμβάλει στην αναβάθμιση της παρεχόμενης στο πλαίσιο του ΕΑΠ λογοτεχνικής εκπαίδευσης.

1. Η ταυτότητα του CD-ROM. Το CD-ROM που παρουσιάζεται στην παρούσα εισήγηση δημιουργήθηκε ως εναλλακτικό διδακτικό υλικό για τη Θεματική Ενότητα «Γράμματα II: Νεοελληνική Φιλολογία (19^{ος} και 20^{ός} αιώνας)» του Προγράμματος Σπουδών «Σπουδές στον Ελληνικό Πολιτισμό» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Σε αυτό περιέχονται λογοτεχνικά έργα των Διονυσίου Σολωμού, Κωνσταντίνου Καβάφη και Κ. Γ. Καρυωτάκη που σχολιάζονται με τη μορφή υπερκειμένου¹. Οι συγγραφείς του, όλοι Καθηγητές-Σύμβουλοι στην ίδια Θεματική Ενότητα, ο Ευριπίδης Γαργαντούδης, η Αναστασία Νάτσινα και ο Χρήστος Δανιήλ, επιμελήθηκαν αντίστοιχα τις ενότητες για τον Σολωμό, τον Καβάφη και τον Καρυωτάκη. Τον σχεδιασμό, την επίβλεψη και την επιστημονική ευθύνη του όλου εγχειρήματος είχε ο Τάκης Καγιαλής, αναπληρωτής καθηγητής νεοελληνικής φιλολογίας στο ΕΑΠ και Συντονιστής της Θ.Ε. Στην παρούσα φάση έχει ολοκληρωθεί η συγγραφή του υλικού και απομένει η τεχνική επεξεργασία του, προκειμένου να διατεθεί ως διδακτικό υλικό στους φοιτητές που παρακολουθούν την Ενότητα.

---

¹ Όπως σημειώνει ο Τάκης Καγιαλής (Καγιαλής, 2005: 86), «Ως υπερκείμενο μπορεί να οριστεί, χοντρικά, κάθε κείμενο που περιέχει ηλεκτρονικές παραπομπές – οι οποίες μπορεί να το υπομνηματίζουν, σαν σημειώσεις, ή να το ανοίγουν σε συγχρονική ανάπτυξη προς διαφορετικές, θεωρητικά άπειρες και πρακτικά ισότιμες, κατευθύνσεις. Η ιδέα πρωτοεμφανίστηκε και τέθηκε σε εφαρμογή στην Αμερική, στα μέσα της δεκαετίας του '60, αλλά η χρήση αυτής της ηλεκτρονικής μορφής κειμένου άρχισε να εξαπλώνεται πριν από περίπου δεκαπέντε χρόνια. Βασικό χαρακτηριστικό του υπερκειμένου είναι ο σύνδεσμος, αυτό που λέμε στα κομπιουτεριστικά link, και που συνδέει με δυναμικό τρόπο έγγραφα ή και άλλους τύπους αρχείων, όπως εικόνες, ήχους ή και ταινίες (τότε το αρχείο hypertext αποκαλείται hypermedia). Αυτός ο τρόπος δόμησης της πληροφορίας συνεπάγεται τη μείωση ή και την πλήρη κατάργηση της γραμμικότητας, δηλαδή της οργάνωσης του κειμένου –αλλά και της ανάγνωσής του- σε προκαθορισμένη γραμμική σειρά. Έτσι, το υπερκείμενο εμφανίζεται είτε ως γραμμικό κατά βάση κείμενο, που ενσωματώνει με τους συνδέσμους πληροφορίες οι οποίες σε ένα βιβλίο θα είχαν τη μορφή των σημειώσεων (αυτή είναι η μορφή που μας ενδιαφέρει εδώ), είτε ως λογοτεχνικό κείμενο που δίνει στον αναγνώστη τη δυνατότητα επιλογής διαφορετικής συνέχειας για κάθε μέρος του είτε και ως λαβύρινθος, όταν οι πληροφορίες εξακτινώνονται προς άπειρες κατευθύνσεις από μεγάλο αριθμό χρηστών-συγγραφέων σε περιβάλλον διαδικτύου».

Βλ. σχετικά και G. Landow (1992). Πρβλ. Τ. Γιακουμάτου (2001: 276-278).

2. Η ανάγκη δημιουργίας του CD-ROM και οι ανάγκες των φοιτητών του ΕΑΠ. Το CD-ROM, με τη συγκεκριμένη του μορφή, φιλοδοξεί να καλύψει ένα κενό στο παρεχόμενο από το ΕΑΠ διδακτικό υλικό της Θεματικής Ενότητας «Γράμματα II: Νεοελληνική Φιλολογία (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας)», αλλά και να απαντήσει σε μία μαθησιακή ανάγκη των φοιτητών. Ο φοιτητής της συγκεκριμένης Θεματικής Ενότητας έχει στη διάθεσή του ένα *Εγχειρίδιο Μελέτης* –συνθεμένο ειδικά για διδασκαλία από απόσταση- το οποίο λειτουργεί ως επισκόπηση της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας, δύο καταξιωμένες γραμματολογίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας², έναν τόμο με *Παράλληλα Κείμενα*, που περιέχει επιλογή κριτικών δοκιμίων, και ένα *Ανθολόγιο Νεοελληνικών Λογοτεχνικών Κειμένων*. Το υλικό αυτό συμπληρώνεται ήδη με τη χρήση μεγάλου φάσματος επιλεγμένων διαδικτυακών πηγών,³ ενώ σύντομα πρόκειται να ανανεωθεί ριζικά και να συμπληρωθεί με την προσθήκη, μεταξύ άλλων, εκτενούς *Ανθολογίου Κριτικών Κειμένων* και εισαγωγικού υλικού για θέματα λογοτεχνικής θεωρίας και κριτικής. Το κύριο βάρος πάντως δίνεται στο *Εγχειρίδιο Μελέτης*, το οποίο και κατευθύνει τον τρόπο μελέτης των φοιτητών, εμπεριέχει *Ασκήσεις Αυτοαξιολόγησης και Δραστηριότητες*, με ενδεικτικές απαντήσεις, και προσδιορίζει, ως οδηγός μελέτης, τις συναναγνώσεις με το υπόλοιπο υλικό.

Βάσει του έντυπου αυτού υλικού, και με δεδομένη την απουσία ‘παραδόσεων’ μαθημάτων, με τη συμβατική έννοια, είτε και σεμιναριακής μορφής διδασκαλίας⁴, η κατεύθυνση που δίνεται στη μελέτη της λογοτεχνίας είναι πρωτίστως ιστορικο-φιλολογική. Η παρουσίαση των λογοτεχνικών φαινομένων γίνεται με βάση την ιστορική τους πορεία,

---

² Συγκεκριμένα τα: Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1978, και R. Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και πεζογραφία, 1821 – 1992*, Αθήνα, Νεφέλη, 1996.

³ Βλ. Τάκης Καγιαλής, επιμ., «Χρήσιμες σελίδες στο διαδίκτυο», <<http://www.eap.gr/programmes/elp/elp30/links.htm>, 21 Σεπτεμβρίου 2005>.

⁴ Οι περιορισμένες στον αριθμό Ομαδικές Συμβουλευτικές Συναντήσεις (ΟΣΣ) διδασκόντων - διδασκόμενων εστιάζουν στην παροχή πληροφοριών και επεξηγήσεων για το πρόγραμμα σπουδών, στη συμβουλευτική υποστήριξη προς τους διδασκόμενους, στην αξιολόγηση και τον προγραμματισμό των εκπαιδευτικών δράσεων· οι ΟΣΣ δεν μπορούν να ελληφθούν ως συμπληρωματικά μαθήματα.

ακολουθείται η χρονολογική περιοδολόγηση της λογοτεχνικής παραγωγής, παρουσιάζονται βιο-εργογραφικά στοιχεία για τους σημαντικότερους λογοτέχνες, δίνεται μια εικόνα των βασικότερων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν κατά την παραγωγή των λογοτεχνικών έργων που εξετάζονται. Η πρόσληψη του λογοτεχνικού έργου καταλαμβάνει δευτερεύουσα και περιφερειακή θέση. Η συστηματική ερμηνεία και αξιολόγηση των κειμένων παραμελείται έτσι σημαντικά, παρότι η άμεση επαφή του φοιτητή με τα λογοτεχνικά κείμενα θεωρείται προϋπόθεση για τη μελέτη του *Εγχειριδίου*.

Στην πραγματικότητα, επομένως, βάσει του υλικού που έχει στη διάθεσή του, ο φοιτητής παραμένει σε μεγάλο βαθμό ακαθοδήγητος σε ό,τι αφορά την ερμηνευτική προσέγγιση των λογοτεχνικών κειμένων⁵. Έτσι, η ερμηνεία των λογοτεχνικών κειμένων παρουσιάζεται μάλλον σαν πεδίο αυτενέργειας του φοιτητή, ο οποίος (όπως είναι αναμενόμενο) συνήθως ανακαλεί τις εμπειρικές και επιστημονικά αφερέγγυες μεθόδους που γνωρίζει από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση⁶ και τον ερασιτεχνικό, διαφημιστικό ή δημοσιογραφικό σχολιασμό που συναντά σε διάφορα έντυπα μαζικής κυκλοφορίας. Θεωρώντας, κατά κανόνα, πως ο ρόλος του διδάσκοντα είναι ο εξυψωμένος ρόλος της αυθεντίας που μεσολαβεί ανάμεσα στους αναγνώστες και τα κείμενα και τα εξηγεί σε

---

⁵ Στη διεθνή πανεπιστημιακή πρακτική, από το 1930 και μετά, η ερμηνεία των λογοτεχνικών κειμένων βρίσκεται στο επίκεντρο των λογοτεχνικών σπουδών. Θα πρέπει βέβαια να λάβουμε υπόψη πως στο ΕΑΠ η μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας συναρτάται προς το παρόν με μία μόνο Θεματική Ενότητα, ενταγμένη στο Πρόγραμμα Σπουδών «Σπουδές στον Ελληνικό Πολιτισμό», το οποίο έχει ποικίλες κατευθύνσεις και γνωστικά αντικείμενα. Εκ των πραγμάτων, επομένως, η μελέτη της λογοτεχνίας υπόκειται σε συγκεκριμένους και αυστηρούς περιορισμούς, τόσο χρονικούς –ένα ακαδημαϊκό έτος– όσο και ποιοτικούς –περιορισμένης έτασης διδακτέα και εξεταστέα ύλη–. Στο ίδιο Πρόγραμμα Σπουδών σύντομα θα τεθεί σε λειτουργία και δεύτερη συναφής Θεματική Ενότητα, η ΕΛΠ 45, αφιερωμένη στη μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας από τις απαρχές ως τον 18^ο αιώνα. Στο Πρόγραμμα Σπουδών «Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό», εξάλλου, λειτουργεί η Θεματική Ενότητα «ΕΠΟ 21: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας».

⁶ Για το ζήτημα του προβληματικού τρόπου παρουσίας, διδασκαλίας και λειτουργίας της λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση βλέπε τον προβληματισμό που κατατίθεται στις μελέτες των Τ. Καγιαλή (1994), Γ. Πασχαλίδη (2000) και Ε. Γαραντούδη (2005).

αυτούς⁷, ο φοιτητής εκλαμβάνει την απουσία αυτού του ρόλου από το εκπαιδευτικό σύστημα στο οποίο ο ίδιος συμμετέχει, ως αδυναμία. Έτσι συχνά αξιολογεί τη μεθοδολογία της εκπαίδευσης από απόσταση ως υποδεέστερη της συμβατικής μεθόδου διδασκαλίας, ενώ στις ΟΣΣ επιζητά από τον καθηγητή – σύμβουλο να του παράσχει ένα τυποποιημένο κώδικα, μια ανελαστική μέθοδο ανάγνωσης των λογοτεχνικών κειμένων, συμβατή με όλα τα είδη και τις μορφές, εύκολη στη χρήση της και με διαρκή ισχύ. Τέτοια μέθοδος ασφαλώς δεν υπάρχει, αλλά και αν υπήρχε, δεν θα ήταν κατάλληλη για εκπαίδευση πανεπιστημιακού επιπέδου.

3. Η φύση των λογοτεχνικών κειμένων και η πρακτική του Υπερκειμένου. Η ικανοποίηση του αιτήματος των φοιτητών για παροχή συγκεκριμένης μεθόδου ερμηνείας των λογοτεχνικών κειμένων, ικανής και λειτουργικής για όλα τα εξεταζόμενα κείμενα είναι λοιπόν ουτοπική και ανέφικτη, όχι λόγω της περιορισμένης διάρκειας των σπουδών τους σε αυτή τη Θεματική Ενότητα, αλλά επειδή κάτι τέτοιο είναι ασύμβατο με τη φύση και τη λειτουργία των λογοτεχνικών κειμένων. Το λογοτεχνικό κείμενο δεν επιδέχεται μονοσήμαντες αναγνώσεις και ερμηνείες. Αντίθετα, χαρακτηρίζεται από πολυσημία και απαιτεί τη δημιουργική προσέγγιση των αναγνωστών του προκειμένου να λειτουργήσει. Στο πεδίο της θεωρίας της λογοτεχνίας έχουν προταθεί ποικίλες –συχνά αντικρουόμενες–

---

⁷ Σε έρευνα που πραγματοποιείται, και αυτή τη στιγμή βρίσκεται σε εξέλιξη, στους φοιτητές του ΕΑΠ κατά την πρώτη ΟΣΣ στη Θεματική Ενότητα: Γράμματα II: Νεοελληνική Φιλολογία, προκειμένου να καταγραφούν (ανώνυμα) οι αντιλήψεις των φοιτητών γύρω από ζητήματα που αφορούν τη λογοτεχνία και πριν ασχοληθούν διεξοδικότερα με αυτήν, μέσω της φοίτησής τους, είναι ενδεικτικά τα μέχρι στιγμής αποτελέσματα, τα οποία προκύπτουν από τις απαντήσεις τους:

Σε ποσοστό άνω του 45% οι φοιτητές δηλώνουν πως δεν καταλαβαίνουν την ποίηση που διαβάζουν, σε ποσοστό περίπου 42% δηλώνουν πως η ποίηση για να λειτουργήσει απαιτεί μία πνευματική καλλιέργεια που οι ίδιοι δεν διαθέτουν, ενώ σε ποσοστό λίγο μικρότερο του 40% υποστηρίζουν πως για να κατανοήσει ένας αναγνώστης τη λογοτεχνία πρέπει να συμβουλευέται κάποιον ειδικό. Είναι προφανές πως (αρχητοί από αυτούς) διαβλέπουν στο πρόσωπο του καθηγητή – συμβούλου το ρόλο του ειδικού – διαμεσολαβητή ανάμεσα στη πρόθεση του συγγραφέα, στο νόημα που εμπεριέχει ένα κείμενο και στην κατανόηση - κατάρτησή τους από τους αναγνώστες-φοιτητές.

απόψεις και θεωρίες για τη φύση των λογοτεχνικών έργων και την ερμηνευτική τους προσέγγιση, για τη διαφορά νοήματος και σημασίας, για τον ενεργό ρόλο του αναγνώστη στη αποκωδικοποίηση των λογοτεχνικών σημείων, για την ύπαρξη δυνητικού κειμένου και ατομικής πραγμάτωσής του. Γίνεται επομένως κατανοητό πως το εύρος αυτών των προβληματισμών είναι τόσο μεγάλο που θα μπορούσε να αναπτυχθεί ως αντικείμενο μελέτης πολλών Θεματικών Ενοτήτων οι οποίες, όμως, θα συγκροτούσαν ένα Πρόγραμμα Σπουδών αποκλειστικά λογοτεχνικής κατεύθυνσης.

Με το δεδομένο πλαίσιο διδασκαλίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο ΕΑΠ, η στροφή προς την παραπάνω κατεύθυνση είναι πρακτικά αδύνατη. Περισσότερο πρόσφορη αποδεικνύεται η προσφυγή στις μεθόδους και πρακτικές που ακολουθούν ομόλογα Πανεπιστημιακά προγράμματα διεθνώς για να αντιμετωπίσουν ανάλογα προβλήματα⁸, καθώς και η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες, η ανάπτυξη των οποίων δημιουργεί νέα δεδομένα τόσο εν γένει στις λογοτεχνικές σπουδές όσο και στις σπουδές με τη μέθοδο της εκπαίδευσης από απόσταση⁹. Ειδικότερα, η εφαρμογή των δυνατοτήτων του *Υπερκειμένου* (Hypertext) προσφέρει νέες δυνατότητες στις

---

⁸ Ήδη από το 2003 έχει συσταθεί από πανεπιστημιακούς διδάσκοντες και ερευνητές (μεταξύ των οποίων και οι συντελεστές του CD-Rom) και με επιστημονική ευθύνη του Τάκη Καγιαλή η δεκαπενταμελής ερευνητική ομάδα «Ανοιχτή Λογοτεχνία-openLib», η οποία έχει ως στόχο την ανάπτυξη σύγχρονης μεθοδολογίας για την πανεπιστημιακή διδασκαλία της λογοτεχνίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Ένας από τους άξονες της έρευνας που πραγματοποιείται είναι η συλλογή δεδομένων και η συστηματική διερεύνηση της μεθοδολογίας που ακολουθείται για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας σε πανεπιστημιακά προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε διεθνή κλίμακα. Η ερευνητική εργασία υλοποιείται με χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα «Πυθαγόρας: Ενίσχυση Ερευνητικών Ομάδων στα Πανεπιστήμια» (ΕΠΕΑΕΚ II). Περισσότερες πληροφορίες για τις δραστηριότητες της ερευνητικής ομάδας και δείγματα του έργου της είναι διαθέσιμα στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.openlit.gr>.

⁹ Το Ανοιχτό Πανεπιστήμιο της Καταλονίας (Universitat Oberta de Catalunya), για παράδειγμα, λειτουργεί σχεδόν αποκλειστικά με ηλεκτρονικό εκπαιδευτικό υλικό. Χαρακτηριστικά δείγματα ηλεκτρονικού υλικού για τις λογοτεχνικές σπουδές και άλλα συναφή προϊόντα του έργου της ερευνητικής ομάδας Hermeneia: Estudis literaris i tecnologies digitals (Ερμηνεία: Λογοτεχνικές σπουδές και ψηφιακές τεχνολογίες), που λειτουργεί στο ίδιο Πανεπιστήμιο, είναι διαθέσιμα στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.uoc.edu/in3/hermeneia/cat/index.html>.

παρεχόμενες εκπαιδευτικές υπηρεσίες και επιλύει, ως ένα βαθμό, πολλά από τα ζητήματα που αντιμετωπίζουμε. Από πρακτική άποψη, με τον όρο «υπερκείμενο» εννοούμε μια δυναμική μορφή ηλεκτρονικού κειμένου που επιτρέπει την εισαγωγή άλλων κειμένων, εικόνων, αρχείων ήχου και ακόμη και μικρών ταινιών, στα διάφορα σημεία του κειμένου με τη μορφή ενεργών δεσμών. Το υλικό αυτό βρίσκεται στη διάθεση του χρήστη, σε παράλληλο παράθυρο με το κυρίως κείμενο, μόλις επιλέξει τον αντίστοιχο δεσμό. Εκείνο που χρειάζεται να υπογραμμιστεί εδώ είναι ότι η λογική που διέπει τη λειτουργία του Υπερκειμένου είναι από πολλές απόψεις συναφής με ζητήματα που έχουν τεθεί στο πεδίο της λογοτεχνικής θεωρίας.¹⁰

3.1. Διακείμενο – Υπερκείμενο. «Ξέρουμε τώρα», σημειώνει ο Roland Barthes το 1968 (Barthes, 1988: 141) «ότι ένα κείμενο δεν είναι φτιαγμένο από μια γραμμή λέξεων, από όπου αναδύεται μια έννοια μοναδική, κατά κάποιο τρόπο θεολογική (η οποία θα ήταν «μήνυμα» του «Συγγραφέα – Θεού»), αλλά ένας χώρος με πολλαπλές διαστάσεις, όπου παντρεύονται και αλληλοαμφισβητούνται ποικίλες γραφές, από τις οποίες καμία δεν είναι η αρχική. Το κείμενο είναι ένα πλέγμα αναφορών, προερχόμενων από τις χίλιες τόσες εστίες πολιτισμού». Για τον Barthes «τίποτα δεν είναι πρωτότυπο, όλα είναι μια ανακύκλωση σημείων, παραθεμάτων και άλλων κειμένων. Πίσω από το κείμενο δεν υπάρχει κάποιο μυστικό νόημα ή η δημιουργική πνοή του συγγραφέα αλλά ένα διακειμενικό υπόστρωμα» (Τζιόβας, 1987: 208). Και αλλού ο Barthes σημειώνει πως: «κάθε κείμενο είναι ένα διακείμενο, άλλα κείμενα είναι παρόντα μέσα σε αυτό, σε διάφορα επίπεδα, κάτω από μορφές λίγο-πολύ αναγνωρίσιμες: τα κείμενα του πολιτισμού που προηγήθηκε και τα κείμενα του περιβάλλοντος πολιτισμού. Κάθε κείμενο είναι ένα ύφασμα καινούργιο από παραθέματα αντεστραμμένα. Περνούν μέσα στο κείμενο, ανακατανεμημένα στο εσωτερικό

---

¹⁰ Για μια συνοπτική παρουσίαση των απόψεων που έχουν αναπτυχθεί για τις σχέσεις υπερκειμένου και λογοτεχνικής θεωρίας βλ. Natsina-Kayalis 2005.

του, τμήματα κωδίκων, φόρμουλες, ρυθμικά μοντέλα, αποσπάσματα κοινωνικών ιδιωμάτων κ.τ.λ. γιατί υπάρχουν πάντοτε ιδιώματα (λεκτικά) πριν από το κείμενο και γύρω από αυτό[...] Το διακείμενο είναι ένα πεδίο γενικό από φόρμουλες ανώνυμες, των οποίων η προέλευση είναι σπάνια συνειδητή, από ασύνειδα ή αυτόματα παραθέματα, που καταγράφονται χωρίς εισαγωγικά» (Barthes, 1973: 1015).

Είναι, επομένως, απολύτως συμβατή με τη λειτουργία των λογοτεχνικών σπουδών, αλλά και με τη φύση των λογοτεχνικών κειμένων, η παροχή προς τους φοιτητές σχολίων και άλλων κειμένων που περιβάλλουν και υποστηρίζουν ποικιλοτρόπως το πρωτότυπο έργο που οι ίδιοι μελετούν. Έχοντας στη διάθεσή του ο φοιτητής της λογοτεχνίας ένα λογοτεχνικό έργο το οποίο εμπεριέχει δεσμούς (links) που οδηγούν σε άλλα κείμενα, τα οποία του παρέχουν ερμηνευτικές προσεγγίσεις, αναλύσεις, σχόλια γύρω από εκδοτικά ζητήματα ή ζητήματα ύφους και μέτρου, πραγματολογικές πληροφορίες ή χωρία από άλλα λογοτεχνικά έργα που επικοινωνούν διακειμενικά με το κείμενο που μελετά, είναι σε θέση να κατανοήσει πληρέστερα τη σύνθετη φύση της λογοτεχνίας και την πολυσημία της. Παράλληλα έχει στη διάθεσή του για μελέτη και προβληματισμό τις ποικίλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις που έχουν κατατεθεί για το απόσπασμα που επιλέγει, καθώς και τις τυχόν διακειμενικές σχέσεις που αυτό έχει αναπτύξει με προγενέστερα ή μεταγενέστερα λογοτεχνικά έργα. Με τον τρόπο αυτό, με τη δική του ενεργητική συμμετοχή στην πορεία αναζήτησης των πληροφοριών, επιτυγχάνεται, ασφαλέστερα πιστεύουμε από τις παραδοσιακές μεθόδους, η κατάκτηση ενεργητικής – κριτικής στάσης στην πράξη της ανάγνωσης· κοινό ζητούμενο τόσο στις λογοτεχνικές σπουδές όσο και στην «ανοικτή» διεργασία μάθησης στην οποία στοχεύει η εξ αποστάσεως εκπαίδευση¹¹.

---

¹¹ «Στην ανοικτή μορφή μάθησης τίποτε δεν θεωρείται εκ των προτέρων ως αυτονόητο. Οι απόψεις και οι παραδοχές, ακόμη και αυτές που θεωρούνται «φυσικές» από την κοινή λογική, υπόκεινται σε κριτικό έλεγχο για την ορθότητά τους. Οι διδασκόμενοι ενθαρρύνονται να διερευνήσουν εκ νέου όσα εξετάζονται με την παραδοχή ότι αυτά μπορεί να προσλάβουν διαφορετική χροιά ανάλογα με την οπτική γωνία από την οποία προσεγγίζονται, ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο εκάστοτε εντάσσονται, ανάλογα με τις συνθήκες στις οποίες

4. Η μελέτη της λογοτεχνίας σε ηλεκτρονικό υπερκειμενικό περιβάλλον. Η μελέτη της λογοτεχνίας σε ηλεκτρονικό υπερκειμενικό περιβάλλον διαφοροποιείται από τον τρόπο της μελέτης με τις παραδοσιακές μεθόδους, κυρίως στα εξής¹²:

α) Ο φοιτητής είναι υποχρεωμένος να μελετά μέσα από την οθόνη του υπολογιστή του. Αυτό ίσως δημιουργεί κάποια προβλήματα, λόγω έλλειψης εξοικείωσης με αυτόν τον τρόπο ανάγνωσης και εργασίας. Η ανάγνωση από οθόνη μπορεί να προκαλέσει στον χρήστη αίσθημα κόπωσης σε συντομότερο χρονικό διάστημα ή ακόμη και δυσκολία συγκέντρωσης, ένα αίσθημα εικονικότητας που οφείλεται στην «άυλη» μορφή του κειμένου. Ο φοιτητής ωστόσο μπορεί να τυπώσει στον εκτυπωτή του όσα σημεία του κειμένου επιθυμεί και θα ήθελε να έχει και σε έντυπη μορφή.

β) Ο πλούτος των σχολίων που είναι συνδεδεμένα με το βασικό αντικείμενο μελέτης είναι πιθανόν να διασπάσει την προσοχή του φοιτητή από αυτό, καθόσον μάλιστα δεν έχει εικόνα του συνόλου των πληροφοριών που βρίσκονται «κρυμμένες» στους συνδέσμους του αρχικού του κειμένου. Τα οφέλη όμως είναι περισσότερα. Ο φοιτητής αποκτά δυνατότητα πρόσβασης σε μεγάλο όγκο επιλεγμένου και εξειδικευμένου υλικού, που σε διαφορετική περίπτωση θα έπρεπε να αναζητήσει σε διάσπαρτα βιβλία και άρθρα στις βιβλιοθήκες –αν βέβαια είχε χρόνο και δυνατότητα πρόσβασης σε αυτές, και εφόσον οι τελευταίες ήταν ενημερωμένες και εμπλουτισμένες, ακόμη και με δυσεύρετα βιβλία.

γ) Με το ηλεκτρονικό υπερκειμενικό περιβάλλον ο φοιτητής έχει στη διάθεσή του έναν τεράστιο πλούτο πληροφοριών, την έκταση των οποίων αρχικά αγνοεί. Η παροχή των ίδιων πληροφοριών σε έντυπη μορφή, η οποία θα καταλάμβανε εκατοντάδες σελίδες, θα προσέθετε ένα επιπρόσθετο βάρος στον φοιτητή, ψυχολογικό και κυριολεκτικό.

διαμορφώνονται. Κατά συνέπεια, η «ανοικτή» μόρφωση είναι συνυφασμένη με τον κριτικό τρόπο σκέψης» (Κόκκος, 1998: 41).

¹² Βλέπε και ανάλογο προβληματισμό στο Landow, 1992: 6-7.

δ) Η μορφή με την οποία παρουσιάζονται τα συνοδευτικά-συνδεδεμένα κείμενα, ως αυτόνομα και παράλληλα με το πρωτότυπο, προσδίδει αξία σε αυτά, ανάγοντας την ερμηνεία σε δραστηριότητα ισόκυρη με εκείνη της λογοτεχνικής δημιουργίας. Αντιθέτως, η παροχή πληροφοριών με τη μορφή υποσημειώσεων στο τέλος του κειμένου ή της σελίδας δίνει την αίσθηση του υποστηρικτικού, βοηθητικού υλικού που δεν μπορεί να σταθεί και να λειτουργήσει αυτόνομα.

ε) Ο τρόπος ανάγνωσης και μελέτης δεν είναι ο ευθύγραμμος που επιβάλλει η έντυπη μορφή ενός κειμένου. Ο φοιτητής επιλέγει ο ίδιος τη διαδρομή που θα ακολουθήσει στην ανάγνωση, ενεργοποιώντας τα σημεία εκείνα που του κινούν το ενδιαφέρον. Η πορεία της ανάγνωσης είναι ανοικτή και διαφοροποιείται από φοιτητή σε φοιτητή και από κείμενο σε κείμενο.

5. Στοχοθεσία του εκπαιδευτικού CD-ROM. Οι εκπαιδευτικοί στόχοι που έθεσε ο σχεδιασμός του έργου ήταν η συστηματική εξοικείωση των φοιτητών με την εκδοτική, ερμηνευτική και διακειμενική «γενεαλογία» των ποιητικών κειμένων, καθώς και με ορισμένα σημαντικά ζητήματα φιλολογικής μεθοδολογίας. Το υλικό του CD-ROM λειτουργεί συμπληρωματικά με το έντυπο υλικό της Θεματικής Ενότητας, το οποίο, όπως επισημάνθηκε, επιχειρεί μια ιστορικο-γραμματολογική παρουσίαση της νεότερης λογοτεχνίας χωρίς να εμβαθύνει σε ζητήματα ανάλυσης και ερμηνευτικής μεθόδου.

Με τη χρήση υπερκειμένων είμαστε σε θέση να παράσχουμε στο φοιτητή τις ερμηνευτικές προτάσεις που έχουν καταθέσει διάφοροι μελετητές, σε άμεση σύνδεση με συγκεκριμένα τμήματα του λογοτεχνικού κειμένου που μελετά. Η συντομία και η αποσπασματικότητα των προτάσεων αυτών μπορεί, αρχικά, να προκαλέσει κάποιες ενστάσεις, καθώς απουσιάζει η συνολική ερμηνευτική πρόταση του μελετητή για ολόκληρο το λογοτεχνικό κείμενο. Αναδεικνύει όμως τα σημεία εκείνα του κειμένου στα οποία διασταυρώνονται οι λόγοι των μελετητών, του παρουσιάζει με άμεσο και ευθύ τρόπο την

πορεία των διαδοχικών προσλήψεων που έχει δεχθεί το χωρίο αυτό και τον καλεί σε ενεργοποίηση και εγρήγορση. Είναι εκείνος ο τελικός κριτής, τη δική του ερμηνευτική πρόταση, μέσω της κριτικής ανάγνωσης, τον καλούμε να αναπτύξει. Καλλιεργώντας την αυτενέργεια του φοιτητή, επιδιώκοντας την ενεργητική και κριτική του στάση στη διαδικασία της μελέτης, επιδιώκεται η κατάκτηση συνθετικής ικανότητας, ικανότητας στη δημιουργική ανάγνωση, στη δυνατότητα διαχείρισης διαφορετικών ή και αντιθετικών αναγνώσεων, με δυο λόγια: στην ερμηνευτική των λογοτεχνικών κειμένων.

Με τη χρήση υπερκειμένων μπορούν επίσης να αναδειχθούν με εύληπτο και παραστατικό τρόπο μείζονα εκδοτικά ζητήματα –όπως π.χ. εκείνα που αφορούν στο έργο του Σολωμού-, καθώς και η σημασία τους. Επιπροσθέτως, ο φοιτητής μπορεί να έχει στη διάθεσή του για το ίδιο χωρίο μια σειρά από λογοτεχνικά κείμενα που επικοινωνούν διακειμενικά με το συγκεκριμένο. Εάν «το διακείμενο είναι το σύνολο των κειμένων που βρίσκουμε στη μνήμη μας κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης του συγκεκριμένου έργου» (Riffaterre, 1981: 4), τότε, με τον τρόπο αυτό, εμπλουτίζεται και ενδυναμώνεται η «λογοτεχνική μνήμη» του φοιτητή· με τον τρόπο αυτό στοχεύουμε στο να μπορέσει να καταρρίψει ο φοιτητής τις όποιες ρομαντικές αντιλήψεις περί αυθεντιών στη λογοτεχνία, να μπορέσει να αντιληφθεί το λογοτεχνικό έργο στη συνθετότητα και στην πολυπλοκότητά του, να αντιληφθεί την ανάγνωση της λογοτεχνίας ως μια διαδικασία συνεχούς ανατροφοδότησης, επαναξιολόγησης και επανασημασιοδότησης.

6. Η διάρθρωση του υλικού στο CD-ROM. Το υλικό που περιέχεται στο CD-ROM είναι διαρθρωμένο σε τρεις ενότητες. Ύστερα από τις πρώτες πληροφορίες που συναντά ο φοιτητής στην οθόνη του για τη χρήση του CD-ROM, την ταυτότητά του και τους συντελεστές που το δημιούργησαν, εμφανίζονται τρεις εικόνες, του Σολωμού του Καβάφη και του Καρυωτάκη, οι οποίες είναι ενεργά σημεία και οδηγούν στις αντίστοιχες ενότητες. Οι ενότητες για τον Καβάφη και τον Καρυωτάκη διέπονται, σε γενικές γραμμές,

από την ίδια λογική και μεθοδολογία. Κατά τι διαφοροποιημένη είναι η ενότητα για τον Σολωμό. Και οι τρεις ενότητες, όμως, εξυπηρετούν τους ίδιους εκπαιδευτικούς στόχους και ακολουθούν συστηματικά τη μεθοδολογία δημιουργίας υλικού για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Με την επιλογή μιας από τις τρεις ενότητες, στο επάνω μέρος της οθόνης του υπολογιστή εμφανίζεται μια σταθερή μπάρα με 8 συνδέσμους:

α) *Γενική εισαγωγή*, που οδηγεί σε γραπτό κείμενο δύο περίπου σελίδων, με οδηγίες προς τον φοιτητή για το υλικό που θα συναντήσει στην ενότητα και τον τρόπο διαχείρισής του.

β) *Ποιητικά κείμενα*, στα οποία παρουσιάζονται σε κατάλογο οι τίτλοι των ποιημάτων (ή αποσπασμάτων) του ποιητή που περιλαμβάνονται στο CD-ROM. Επιλέγοντας έναν τίτλο, ο φοιτητής μπορεί να δει το κείμενο σε απλή μορφή, χωρίς ενεργά σημεία, για μια πρώτη ανάγνωση.

γ) *Χειρόγραφα*. Με την ενεργοποίηση του συνδέσμου παρουσιάζονται σε κατάλογο οι διαθέσιμες φωτογραφίες χειρογράφων. Επιλέγοντας ο φοιτητής μία από αυτές, μπορεί να δει το επιλεγμένο χειρόγραφο σε ξεχωριστό παράθυρο.

δ) *Εικονογραφικό υλικό*. Και αυτός ο σύνδεσμος εμφανίζει σε κατάλογο τις λεζάντες των διαθέσιμων φωτογραφιών/εικόνων. Επιλέγοντας μία λεζάντα, ο φοιτητής μπορεί να δει την αντίστοιχη φωτογραφία/εικόνα σε ξεχωριστό παράθυρο.

ε) *Πηγές*. Επιλέγοντας τις «πηγές», ο φοιτητής μπορεί να δει το γενικό κατάλογο της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε στην εκάστοτε ενότητα.

στ) *Ασκήσεις*: επιλέγοντάς τες, ο φοιτητής μπορεί να δει όλες τις διαθέσιμες ασκήσεις για τα κείμενα του ποιητή που επέλεξε και να απαντήσει απευθείας όποια επιλέξει. Όλες οι ασκήσεις είναι κλειστού τύπου, δηλαδή πολλαπλής επιλογής με 3 επιλογές/απαντήσεις. Στις λανθασμένες απαντήσεις υπάρχει αιτιολόγηση, δηλαδή ένα σύντομο γραπτό σχόλιο.

ζ) *Σχόλιο* και η) *Παράλληλα κείμενα*, τα οποία, στη φάση αυτή είναι ανενεργά.

6.1. Οι ενότητες για τον Κωνσταντίνο Καβάφη και τον Κ. Γ. Καρυωτάκη. Όταν ο φοιτητής έχει επιλέξει την ενότητα του Καβάφη ή του Καρυωτάκη, τότε στο κεντρικό τμήμα της οθόνης υπάρχουν αντιστοιχώς 13 και 15 επιλογές/σύνδεσμοι που αντιστοιχούν στους τίτλους ισάριθμων ποιημάτων του ποιητή¹³. Με την επιλογή κάποιου τίτλου παρουσιάζεται το αντίστοιχο ποιητικό κείμενο σε μορφή υπερκειμένου. Οι δεσμοί που υπάρχουν στο ποιητικό κείμενο είναι δύο ειδών. Υπάρχουν μπλε σημάνσεις που αντιστοιχούν σε συνδέσμους, που ανοίγουν κάθε φορά σε νέο παράθυρο και περιέχουν ερμηνευτικά, κριτικά ή πραγματολογικά σχόλια, και αριθμημένοι δείκτες με κόκκινο χρώμα, οι οποίοι είναι σύνδεσμοι που οδηγούν σε διακειμενικά σχόλια. Ο χρήστης μπορεί να επιλέξει την ενεργοποίηση των συνδέσμων αυτών με οποιαδήποτε σειρά επιθυμεί, προτείνεται όμως -κυρίως για τους ερμηνευτικούς συνδέσμους- η ενεργοποίησή τους με τη σειρά που εμφανίζονται στο ποίημα. Ακόμη, σε αυτή τη φάση, δηλαδή ύστερα από την επιλογή κάποιου συγκεκριμένου ποιήματος, ενεργοποιούνται παράλληλα και οι δύο σύνδεσμοι στο πάνω μέρος της οθόνης, οι οποίοι ήταν ανενεργοί προηγουμένως. Έτσι ο φοιτητής μπορεί να επιλέξει τον σύνδεσμο *Σχόλιο*, ο οποίος τον οδηγεί σε ένα γραπτό κείμενο του επιμελητή της ενότητας στο οποίο συνοψίζονται τα βασικότερα σημεία που περιέχονται στους συνδέσμους του ποιήματος που έχει επιλέξει να μελετήσει,¹⁴ είτε και τον σύνδεσμο *Παράλληλα κείμενα* με τον οποίο ο φοιτητής μπορεί να δει λογοτεχνικά κείμενα του ίδιου ή άλλων συγγραφέων, τα οποία προτείνονται για παράλληλη ανάγνωση.

---

¹³ Τα ποιήματα που περιλαμβάνονται στις δύο ενότητες είναι τα εξής: «Η πόλις», «Απολείπειν ο θεός Αντώνιον», «Ίωνικόν», «Οροφέρνης», «Καισαρίων», «Ο Δαρείος», «Εν τω μηνί αθύρ», «Θάλασσα του πρωιού», «Ο ήλιος του απογεύματος», «Να μείνει», «Μύρης· Αλεξάνδρεια 340 μ.Χ.», «Συμεών», «Εις τα περίχωρα της Αντιοχείας» του Κ. Π. Καβάφη και «Θάνατος», «Δον Κιχώτες», «Μπαλάντα στους άδοξους ποιητές των αιώνων», «[Τι νέοι που φτάσαμεν εδώ. . .]», «[Θέλω να φύγω πια από δω. . .]», «[Είμαστε κάτι...]», «Εις Ανδρέαν Κάλβον», «Όλοι μαζί. . .», «Υποθήκαι», «Δελφική εορτή», «Μικρή ασυμφωνία εις Α μείζον», «Σταδιοδρομία», «Ίδανικοί αυτόχειρες», «Δικαιώσεις», «Πρέβεζα» του Κ. Γ. Καρυωτάκη.

¹⁴ Στη *Γενική Εισαγωγή* προτείνεται η έναρξη της μελέτης κάθε ποιήματος χωριστά να γίνεται με την ενεργοποίηση πρώτα του συνδέσμου *Σχόλιο*, προκειμένου ο φοιτητής να σχηματίσει μια πρώτη, εισαγωγική, εικόνα για το κείμενο που έχει επιλέξει να μελετήσει.

Ταυτόχρονα ο σύνδεσμος *Ασκήσεις* περιέχει, στη φάση αυτή, μόνο την άσκηση ή τις ασκήσεις που αφορούν το συγκεκριμένο ποίημα.

Με συνδέσμους που υπάρχουν στο κάτω μέρος της οθόνης ο φοιτητής μπορεί να προχωρήσει τη μελέτη του στο επόμενο ή στο προηγούμενο ποίημα, ή αν θελήσει να επιστρέψει στην αρχική σελίδα του ποιητή που μελετά ή στην αρχική σελίδα του CD-ROM, με τις εικόνες των τριών ποιητών, για να επιλέξει μία από τις άλλες ενότητες.

6.1.1. Παρουσίαση παραδείγματος από την Ενότητα για τον Κ. Π. Καβάφη.

Η ποιητική παραγωγή του Κ. Π. Καβάφη αποτέλεσε αντικείμενο σχολιασμού πολλών και αξιόλογων μελετητών. Η ιστορία της καβαφικής κριτικής είναι μακριά και πλούσια, με πολλά σημεία διαλόγου των μελετητών, που δείχνουν πολύ έντονα τους περιορισμούς μιας απλής γραμματολογικής επισκόπησης. Μεγάλος είναι επίσης και ο διάλογος των καβαφικών ποιημάτων, τόσο μεταξύ τους όσο και με τα ποιήματα άλλων, συνήθως κατοπινότερων, ποιητών. Τέλος οι πραγματολογικές πληροφορίες που απαιτούνται για την προσέγγιση των ιστορικών ποιημάτων του Καβάφη είναι πολλές και δεν καλύπτονται πλήρως από τις σημειώσεις που περιέχουν οι βασικές εκδόσεις.

Το υπερκείμενο μας δίνει τη δυνατότητα να δείξουμε εν περιλήψει, αλλά με ακρίβεια πάνω στο κείμενο, τα σημεία όπου διασταυρώνονται (συμπληρωματικά ή αντιθετικά) οι λόγοι των μελετητών. Επίσης, δίνεται η δυνατότητα για στιχουργικές παρατηρήσεις σε συγκεκριμένα σημεία, που διευκολύνουν την κατανόηση ζητημάτων ποιητικής τέχνης. Ταυτόχρονα, ξεκινώντας από ένα ορισμένο σημείο μπορεί κανείς να έχει μια εποπτεία των συγγενικών ποιημάτων ή χωρίων που επιτρέπουν μια ματιά στο εργαστήριο του ποιητή, αλλά και σε παράλληλα κείμενα άλλων συγγραφέων που διαλέγονται μαζί τους. Το υπερκείμενο επιτρέπει επίσης τη δυνατότητα πρόσβασης του χρήστη σε όλα τα απαραίτητα πραγματολογικά στοιχεία, δηλαδή σε σημειώσεις, χάρτες, φωτογραφίες

τοποθεσιών, νομισμάτων ή απεικονίσεων των προσώπων για τα οποία γίνεται λόγος στο ποίημα, ακριβώς στα σημεία του κειμένου όπου εγείρεται η απορία του αναγνώστη.

Ενεργοποιώντας ο φοιτητής, για παράδειγμα, το ποίημα «Οροφέρνης» εμφανίζεται το ποιητικό κείμενο σε μορφή υπερκειμένου. Το ποίημα είναι ένα ιστορικό ποίημα, σύμφωνα με την κατάταξη του ίδιου του ποιητή, και διερευνά με σχολαστική ακρίβεια τη μορφή ενός άσημου ιστορικού προσώπου στην ελληνιστική Ανατολή του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Λαμβάνοντας ως αφορμή την αποτύπωση της μορφής του Οροφέρνη σε ένα νόμισμα της εποχής ο Καβάφης διαλέγεται εδώ με την κοινή στην εποχή του πρακτική της ποιητικής περιγραφής αρχαίων νομισμάτων. Η πρώτη στροφή του ποιήματος έχει την παρακάτω μορφή:

ΟΡΟΦΕΡΝΗΣ

Αὐτός πού εἰς τὸ τετραδραχμον ἐπάνω
μοιάζει σὰν νὰ χαμογεῖ τὸ πρόσωπό του
τὸ ἔμορφο, λεπτό του πρόσωπο,
αὐτὸς εἶν' ὁ Ὀροφέρνης Ἀριαράθου.

Ο σύνδεσμος στον τίτλο του ποιήματος, παρέχει χρήσιμες πραγματολογικές πληροφορίες για το πρόσωπο του Οροφέρνη:

ΟΡΟΦΕΡΝΗΣ

Γιος του Αριαράθου Δ' της Καππαδοκίας. Η μητέρα του ήταν η κόρη του Αντιόχου του Γ' του Μεγάλου και η γιαγιά του, Στρατονίκη, ήταν η κόρη του Αντιόχου του Β' της Συρίας. Προστατευόμενος του Δημητρίου της Συρίας, που τον βοήθησε να ανέλθει στο θρόνο της Καππαδοκίας το 157 π.Χ. Αργότερα στράφηκε εναντίον του προστάτη του.

Στον σύνδεσμο Αὐτός πού περιέχονται υφολογικά σχόλια, σχόλια για τον τρόπο ερμηνείας του κειμένου, καθώς και υπερδεσμός που οδηγεί σε άλλο ποίημα του Καβάφη που παρουσιάζει σημαντικές αναλογίες με τον «Οροφέρνη»:

Αὐτός ποιὺ: Το ὄφρος με το οποίο εισάγεται το ποίημα παραπέμπει σε ξενάγηση που κάνει ένας επαῖων σε ένα μουσεῖο ἢ σε μια ιδιωτικὴ συλλογὴ, ἢ ἀκόμη και πάνω ἀπὸ ἓνα βιβλίο, δείχνοντας το νόμισμα με τὴν μορφή του Οροφέρνη. Ο λόγος αὐτός, που εἶναι ἀνάλογος με ἐκεῖνον του ομιλητῆ που ἀνασυνθέτει τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή στο [«Ἐν τῷ μηνί Αθῶρ»](#), ἐπενδύει τὸν πολὺ διαφορετικὸ (σχεδὸν ρομαντικὸ) λόγο για τὴν αισθητικὴ ομορφιά του Οροφέρνη με τὸ κῦρος που συνοδεύει μια τέτοιου εἶδους κατάρτιση. Ταυτόχρονα κάνει σαφές ὅτι δὲν πρόκειται για μια ρομαντικὴ ἀναπόληση του παρελθόντος στηριγμένη σε τυχαῖα ψήγματα ἀρχαιογνωσίας – ὅπως ἦταν ἴσως ἡ περίπτωση ὀρισμένων παρνασσικῶν ποιητῶν – ἀλλὰ για μια ἀνασύνθεσή του βασισμένη σε ἐξειδικευμένη γνώση.

ἐνῶ στον σύνδεσμο [τετράδραχμον](#) παρουσιάζονται οἱ ἀπόψεις τῆς Ελένης Πολίτου-Μαρμαρινού για τὴν πρακτικὴ τῆς περιγραφῆς ἀρχαίων νομισμάτων, ἡ ταυτοποίηση του νομίσματος που ἀποτελεσε τὴν πηγὴ ἐμπνευσης του ποιητῆ, ἀπὸ τὸν Γιάννη Δάλλα, ἡ περιγραφή του νομίσματος, καθὼς και συναφεῖς με τὸ θέμα ἀπόψεις τῶν Γ. Π. Σαββίδη, F. M. Pontani και Γ. Μιχαλέτου. Παράλληλα διαπιστώνουμε πως ὑπάρχουν μέσα στο κείμενο δύο νέοι υπερδεσμοὶ που οδηγοῦν σε φωτογραφίες: Τὸ [ιερό τῆς Αθηνᾶς στὴν Πριήνη](#), ὅπου βρέθηκε τὸ τετράδραχμο του Οροφέρνη και τὸ ἴδιο τὸ [τετράδραχμο](#).

[τετράδραχμον](#)

Εδῶ ἀποικαλύπτεται ἡ πηγὴ του ποιήματος, που εἶναι ἓνα νόμισμα. Ἡ θεμελίωση ποιημάτων σε ἄλλα ἔργα τέχνης ἦταν κοινὴ πρακτικὴ τῆς ἐποχῆς, στὴν ὁποία σημειώνεται και ἀνοδος του ἐνδιαφέροντος για τὰ ἀρχαῖα νομίσματα. Ἡ Πολίτου-Μαρμαρινού (1984: 329) χαρακτηρίζει τὴν ιδέα τῶν περιγραφῶν ἀρχαίων νομισμάτων «κατεξοχὴν παρνασσικὴ». Ἐπικαλεῖται τὰ σονέτα του José-Maria de Hérédia (1842-1905) “Medaille” και “Medaille antique” ἀλλὰ και τὴ σειρά ποιημάτων του Leconte de Lisle (1818-1894) με τὸν γενικὸ τίτλο “Medailles antiques”.

Ὁ Δάλλας (1987: 52-54) πιθανολογεῖ ὡς ἀφετηρία του ποιήματος «τὴν κλασικὴ στὴν ἐποχὴ τῆς ἐκδοσης του B. V. Head, *Historia numorum*, Oxford 1886, μια ἐκδοσης που γνώρισε και στα ἐλληνικὰ μια δειγματοληπτικὴ ἐπιτομή τῆς (Head – Σβορώνου, *Λεύκωμα ἀρχαίων ἐλληνικῶν νομισμάτων*, Βιβλιοθήκη Μαρσλή 1892) [...] Στὴν ἐκδοσης του Head παρουσιάζονται, σε πρώτη δημοσίευση, οἱ δύο ὄψεις του ἀργυροῦ τετράδραχμου του

Οροφέρνη με την απαραίτητη περιγραφή τους και με την αναφορά του ιστορικού του: βρέθηκε στα 1870 στην Πριήνη στις ανασκαφές του [ιερού της Αθηνάς](#), με την αποκάλυψη του θησαυρού που είχε καταθέσει – τετρακόσια τάλαντα – ο βασιλιάς εκείνος, ίσως για πολεμικές «ραδιουργίες» σε μια επιχείρηση – θα λέγαμε – εξουσίας· και απόκειται στη συλλογή αρχαίων νομισμάτων του Βρετανικού Μουσείου, απ’ όπου και αναδημοσιεύεται [εδώ](#) η απεικόνισή του. Βλέπουμε στη μία όψη του νομίσματος τη νεανική μορφή του Οροφέρνη – προσωπογραφία σε προφίλ – και στην άλλη την παράσταση όρθιας Νίκης με στεφάνι και κλωνάρι φοινικιάς και την επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΡΟΦΕΡΝΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ». Ο Σαββίδης (1985: 299) αναφέρει την πληροφορία του Σεφέρη ότι αυτό το νόμισμα είναι από τα σπανιότερα στον κόσμο. Ο Pontani (1991: 58) εντοπίζει το ίδιο νόμισμα στον κατάλογο του Wroth (*Catalogue of the Greek Coins of Galatia, Cappadocia and Syria*, Λονδίνο 1899).

Ο Μιχαλέτος (1952: 87) παρατηρεί ότι «σαν νόμισμα το τετράδραχμο προσθέτει υποβλητικότητα, γιατί με το κύλισμα από χέρι σε χέρι, γοργότερα στην εποχή του και όλο και αργότερα στους κατοπινούς καιρούς, ζή κάτι σαν δραματική πορεία με σκοτεινή και πολύπλοκη τύχη – κάτι σαν συμβολική έκφραση και συνέχεια της δραματικής τύχης του κάθε εικονισμένου τόσο μέσα στη ζωή όσο και μετά το θάνατο. Ο συμβολικός αυτός σύνδεσμος είναι εδώ εκφραστικώτερος, γιατί ο Οροφέρνης με την ασυνειδησία του και τον τυχοδιωκτισμό του κυλούσε εύκολα και αδίσταχτα από κατάσταση σε κατάσταση και από περιπέτεια σε περιπέτεια». Ωστόσο αξίζει ίσως να παρατηρήσουμε εδώ ότι το συγκεκριμένο νόμισμα μάλλον κυκλοφόρησε ελάχιστα, καθώς ήταν απ’ αυτά που είχε καταθέσει ο Οροφέρνης στο ιερό της Αθηνάς στην Πριήνη όπου και βρέθηκε με τις ανασκαφές.

Στην καταληκτική στροφή του ποιήματος,

Αὐτὸς ποὺ εἰς τὸ τετράδραχμον ἐπάνω
μὰ χάρι ἀφῆκε ἀπ τὰ ὠραῖα του νειάτα,
ἀπ τὴν ποιητικὴ ἔμορφιά του ἕνα φῶς,
μὰ μνήμη αἰσθητικῆ² ἀγοριοῦ τῆς Ἰωνίας.
αὐτὸς εἶν ὁ Ὀροφέρνης Ἀριαράθου.

ο σύνδεσμος τετράδραχμον προσφέρει αυτή τη φορά μια ερμηνευτική παρατήρηση που προέρχεται από τον ίδιο τον ποιητή:

τετράδραχμον

Η επαναφορά του νομίσματος στο τέλος του ποιήματος υπενθυμίζει τις δύο όψεις που υπάρχουν τόσο στο ποίημα όσο και στο νόμισμα. Προς την κατεύθυνση αυτή της αντιθετικής δομής δείχνει και ένα σχόλιο του ίδιου του Καβάφη (Λεχωνίτης 1977: 31): «Ποίημα ιστορικόν [...]. Αξιοσημείωτος είναι η αντίθεσις των πρώτων τεσσάρων στίχων δι' ὧν ἐξυμνεῖται ἡ ωραιότης του Ὀροφέρνη, των τελευταίων πέντε που μας δίδουν μίαν ωραίαν αισθητικὴν ἐντύπωσιν και του σώματος του ποιήματος δι' ου περιγράφεται ὁ ἥρωσ οἶος ἦτο, δηλαδή τιποτένιος.»

Ο σύνδεσμος ὠραῖα απαντά στην απορία του αναγνώστη για τη χρήση ενός τόσο γενικόλογου επιθέτου, παραθέτοντας μια αξιόλογη παρατήρηση του Δ. Νικολαρεῖζα για τη λειτουργία τέτοιων επιθέτων στον Καβάφη. Εκτός από την αξία του περιεχομένου του, η διατηρούμενη ιστορική ορθογραφία αυτού του κειμένου που χρονολογείται από το 1933, καθώς και η απουσία οποιουδήποτε περαιτέρω σχολίου φέρνει επιπλέον τον φοιτητή σε άμεση επαφή με τα ερευνητικά δεδομένα των καβαφικών μελετών.

«Εἶναι φυσικὸ ν' ἀπορῆ ὁ ἀνεξοικείωτος πῶς δικαιολογεῖται ἐπίθετα τέτοια, γενικά και στοιχειώδη, ἐπίθετα αλυσιτελῆ, ν' ἀναφέρονται ἐπιπλέον σε ουσιαστικά ἀφρηρημένα που θα ἤθελαν ἴσα ἴσα ἐξειδίκευση και διαφοροποίηση. Λεκτικά ζευγάρια καθὼς αὐτά: “ωραῖα ἀγάπη”, [...] “εἰς ἔντασιν ωραῖα”, “ἡ ωραῖα νεότης του”, “ὁ ωραῖος βίος”, και ἀκόμη το “ωραῖο σῶμα” και τα “ιδεώδη μέλη” ἢ “μέλη ἡδονικά” - που ἰάποτε ἐπαναλαμβάνονται ἀπαράλλακτα ὡσάν ἡ γλωσσικὴ ἐφευρετικότητα του ποιητῆ να εἶχεν ἐπάνω τους ἀποστεωθῆ,

- μοιάζουν με κλάσματα που θα είχαν κοινό παρονομαστή τη μονάδα. Εδώ βέβαια, χωρεί πρώτα η αντίρρηση ότι [...] τα επίθετα γίνονται τρόπον τινά αυτοδύναμα [...] Τον ποιητή τον συγκινεί περισσότερο η ιδιότητα παρά τα υποκείμενα που την έχουν. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, το ωραίο, το ηδονικό, το ιδεώδες θα ήταν οι πόλοι της καλλιτεχνικής του συνείδησης, οι πόλοι της αισθητικής ιδεαλιστικής ροπής του. Χωρεί και δεύτερη αντίρρηση [...] Ας προσέξωμε τα ουσιαστικά που συνάπτονται με τα καθαγιασμένα αυτά μέσα στο καθαφικό λεξιλόγιο επίθετα. Τα περισσότερα έχουν ένα κοινό όρο αναφοράς: τα νιάτα. Η ένταση, η αγάπη, η συγκίνηση, το “ωραίο σφρίγος”, το “ηδονικό μυαλό” είναι εκδηλώσεις φυσικές και ψυχικές της νεότητας. Το φαινόμενο αυτό της οργανικής ακμής, η μοναδική στιγμή του βίου, που δίνει έναν ανυπέρβλητο ζωτικό τόνο στη σωματική διάπλαση και στην αισθαντικότητα του ανθρώπου, στάθηκε όπως είναι γνωστό, το ισχυρότερο κέντρο μαγνητισμού των λυρικών διαθέσεων του Καβάφη. Να το περιγράψω το φαινόμενο αυτό, το προφανές και το ασύλληπτο; Να διαφοροποιήσω τις εντυπώσεις που του γεννά, εξαντλώντας την κλίμακα των αποχρώσεων του λόγου; Η απαρίθμηση κατηγορημάτων εκεί όπου το υποκείμενο είναι το παν, η τροπή της ύλης σε είδος, θα ήταν έκπτωση και υποβιβασμός. Η αισθητική αξία της νεότητας, στο σύνολό της και στα καθέκαστα, είναι ένα αίτημα της καθαφικής ποίησης. Την υποθέτει παρούσα στη συνείδηση όλων» (Νικολαρεϊζης [1933] 1983: 171-172).

Τέλος, ο σύνδεσμος [αισθητική]² παραθέτει τη σχετική έρευνα του Γ. Δάλλα που εξετάζει τα νοήματα που παίρνει η πολύσημη αυτή λέξη στον ποιητή. Παράλληλα παρατίθενται συναφή αποσπάσματα από άλλα ποιήματά του Καβάφη, που υποβοηθούν την κατανόηση της λειτουργίας της συγκεκριμένης λέξης στο έργο του ποιητή:

2 αισθητική

Οι έννοιες του αισθητικού και του αισθητή, αν και κεντρικές στην καθαφική ποίηση, δεν έχουν πάντοτε το ίδιο, σαφώς καθορισμένο νόημα. Ο Δάλλας (1984: 151-153) συνοψίζει τα διάφορα νοήματά τους:

«Η λέξη “αισθητής” [...] ενώ εξυπακούεται συχνά, δεν απαντά ρητά παρά μονάχα τρεις φορές στην ποίησή του. Και για τη σημασία της προτείνονται δύο διαφορετικές ως τώρα ερμηνείες: “εστέτ” (Σαββίδης, *Καβάφη ποιήματα Β*, σ.103 &113) · *sensuale*, που σημαίνει

“αισθησιακός” (Lonardo, Lessico di Kavafis, p. 4). Εξάλλου για τη λέξη “αισθητικός”, που απαντά έξι φορές, αλλά και αυτή εξυπακουέται πολύ συχνότερα στην ποίησή του, δόθηκε για τις πέντε απ’ αυτές η ερμηνεία που σχετίζεται με τις “αισθήσεις” ή με την ευαισθησία, *sensibile* ή *sensuoso* (Lonardo), και για τη μία – “την αισθητική αναζήτησιν αφήνων” - δόθηκε κατ’ εξαίρεση η ερμηνεία που σχετίζεται με τον “εστέτ”: *estetico* (Lonardo), “της Αισθητικής” (Κοκώλης)».

Πρβλ. «Η προθήκη του καπνοπωλείου»: «το αισθητικό πλησίασμα των σωμάτων», «Των Εβραίων (50 μ.Χ.): «Η τιμιότερές μου μέρες είν’ εκείνες/ που την αισθητική αναζήτησιν αφήνων», «Πέρασμα»: «το αισθητικό παιδί με το αίμα του καινούργιο και ζεστό», «Του πλοίου»: «Μέχρι παθήσεως ήταν αισθητικός», «Δύο νέοι, 23 ως 24 ετών»: «η αισθητική αγάπη που είχαν μεταξύ τους». Μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι σ’ αυτές τις περιπτώσεις οι δύο έννοιες του εστέτ και του αισθησιακού συμπλησιάζουν και αλληλοσυμπληρώνονται καθώς περνούν εναλλάξ από το προσκίηνιο στο παρασκήνιο.

6.1.2. Παρουσίαση παραδείγματος από την Ενότητα για τον Κ. Γ. Καρυωτάκη.

Το ποιητικό έργο του Κ. Γ. Καρυωτάκη συγκέντρωσε την προσοχή των αναγνωστών και των κριτικών από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του. Η απόφαση του δημιουργού να θέσει ο ίδιος τέρμα στη ζωή του επέτεινε αυτό το ενδιαφέρον και του προσέδωσε νέες σημάνσεις και ερμηνείες. Στο πέρασμα των δεκαετιών στο καρυωτακικό έργο βρήκαν εφαρμογή ποικίλες αναγνωστικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις που πηγάζουν από διαφορετικές αφετηρίες και αντιλήψεις για τη φύση της λογοτεχνίας και το ρόλο των λογοτεχνών¹⁵. Ο φοιτητής, ενεργοποιώντας τους συνδέσμους που υπάρχουν στα δεκαπέντε ποιήματα του Καρυωτάκη μπορεί να παρακολουθήσει, για συγκεκριμένο κάθε φορά χωρίο, τον προβληματισμό και τις ερμηνευτικές προτάσεις που έχουν κατατεθεί γι’ αυτό. Παράλληλα, μέσω των συνδέσμων που εμπεριέχουν διακειμενικά σχόλια, παρακολουθεί το

¹⁵ Ενδεικτικός είναι ο προβληματισμός που αναπτύχθηκε γύρω από τα θέματα αυτά στα δύο επιστημονικά συνέδρια για το έργο του Κ. Γ. Καρυωτάκη:

Συμπόσιο για τον Κ. Γ. Καρυωτάκη, επιμ. Μ. Μελισσαράτου, Πρέβεζα 1990.

Επιστημονικό Συμπόσιο Καρυωτάκης και Καρυωτακισμός, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1998.

μετασχηματισμό κάποιων καρυωτακικών στίχων και εικόνων σε ποιητικά έργα νεότερων συγγραφέων ή την αναλογία του καρυωτακικού έργου με προηγούμενες ποιητικές καταθέσεις. Έτσι, για παράδειγμα, η πρώτη στροφή του ποιήματος «[Θέλω να φύγω πια από δω...]» εμφανίζεται με την ακόλουθη μορφή:

Θέλω να φύγω πια¹ από δω^{2,3, 4, 5}, θέλω να φύγω πέρα,
σε κάποιο τόπο άγνωριστο και νέο⁶,
θέλω να γίνω μια χρυσή σκόνη μες στον αϊθέρα⁷,
άπλο στοιχείο, έλεύθερο, γενναίο.

Η ενεργοποίηση του υπερδεσμού Θέλω να φύγω πια από δω θα τον πληροφορήσει για τις απόψεις που διατύπωσαν για το στίχο αυτό α) ο Β. Βαρίκας, ο οποίος, με οπτική αρνητική για τον ποιητή, επιχειρήσε το 1938, μέσα από το ποιητικό του έργο, να καταγράψει τη βιοθεωρία του Καρυωτάκη, αλλά και να παρουσιάσει ένα ψυχογραφικό του πορτρέτο, β) ο Δ. Τζιόβας, που εξετάζοντας το 1990 την ποίηση του Κ. Καρυωτάκη υπό το πρίσμα της αντίθεσης μοντερνισμός – πρωτοπορία, συνδέει το καρυωτακικό έργο με την πρωτοπορία και θεωρεί πως για τους περισσότερους κριτικούς της λογοτεχνίας, που εξέτασαν το έργο του με βάση βιογραφικές, ψυχαναλυτικές και ιδεολογικές προσεγγίσεις, η ποίηση του Καρυωτάκη αντιπροσωπεύει κάποια απειλή, αφού αρνείται τον ελληνικό χώρο κάνοντας υποθέσεις φυγής, και γ) η Τ. Λεντάρη, η οποία το 1997, ασκεί κριτικό έλεγχο στις απόψεις που διατύπωσε ο Δ. Τζιόβας.

Θέλω να φύγω πια από δω :

Ο Β. Βαρίκας (1978 [1938], σ. 158) επιχειρώντας, μέσα από το ποιητικό έργο του Καρυωτάκη, να καταγράψει τη βιοθεωρία του ποιητή, αλλά και να παρουσιάσει ένα ψυχογραφικό του πορτρέτο, υποστηρίζει πως ο πόθος για τη ζωή αποτυπώνεται σε πολλά ποιήματα του Κ. Καρυωτάκη. «Πάντοτε όμως δειλά και συγκεκριμένα, σαν να ζητάει να το κρατήσει μυστικό απ' τον εαυτό του. Τις περισσότερες φορές εκδηλώνεται σαν επιθυμία απόδρασης. Μιας φυγής που εν τούτοις, στην ουσία της, δεν είναι τόσο φυγή από το περιβάλλον, όσο εγκατάλειψη του εαυτού του, μια υποσυνείδητη αναγνώριση της αιτίας του

βαθύτερου πόνου του».

Ο Δ. Τζιόβας, από την πλευρά του, εξετάζοντας την ποίηση του Κ. Καρυωτάκη υπό το πρίσμα της αντίθεσης μοντερνισμός – πρωτοπορία (1990), συνδέει το καρυωτακικό έργο με την πρωτοπορία και θεωρεί πως για τους περισσότερους κριτικούς της λογοτεχνίας, που εξέτασαν το έργο του με βάση βιογραφικές, ψυχαναλυτικές και ιδεολογικές προσεγγίσεις, η ποίηση του Καρυωτάκη αντιπροσωπεύει κάποια απειλή. Αναφέρει, χαρακτηριστικά (σ. 415), πως «ο συντηρητικός μοντερνισμός [της γενιάς του '30] αισθανόταν ανασφαλής, ιδιαίτερα στο ξεκίνημά του, απέναντι στην πρωτοποριακή πρόκληση του Καρυωτάκη, του Καβάφη ή ακόμα και των υπερρεαλιστών. Ο Καρυωτάκης δεν ήταν διόλου ελληνοπρεπής, κάτι που φυσικά ενοχλούσε όσους εξέθρεψαν και πίστεψαν στο δόγμα της ελληνικότητας. Όχι μόνο αποβάλλει την ελληνική εικονοποιία από την ποίησή του, αλλά αρνείται και τον ελληνικό χώρο [...] κάνοντας υποθέσεις φυγής.

*Θέλω να φύγω πια από δω, θέλω να φύγω πέρα,
σε κάποιο τόπο αγνώριστο και νέο,
θέλω να γίνω μια χρυσή σκόνη μες στον αιθέρα,
απλό στοιχείο, ελεύθερο, γενναίο».*

Η Τ. Λεντάρη (1997, σ. 38), εξετάζοντας τις σχέσεις που αναπτύσσει η γενιά του '30 με την ποίηση του Κ. Γ. Καρυωτάκη, ασκεί κριτικό έλεγχο στους παραπάνω ισχυρισμούς του Δ. Τζιόβα: α) παραθέτοντας τίτλους ποιημάτων του Κ. Γ. Καρυωτάκη που αναφέρονται στον ελληνικό χώρο και στην ελληνική πραγματικότητα, β) κάνοντας αναφορά στις χρήσεις μυθικών ονομάτων και αρχαίων συγγραφέων στο καρυωτακικό έργο, και γ) παραπέμποντας σε νεανικά ποιήματα του Καρυωτάκη, αλλά και στο γεγονός πως ο ποιητής είχε επαινεθεί στο «Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό» (1921) για την ελληνοπρέπειά του.

Η ενεργοποίηση του υπερδεσμού [θέλω να φύγω πέρα](#), προσφέρει στον φοιτητή τη δυνατότητα να πληροφορηθεί για τις απόψεις που διατύπωσε ο Ε. Γ. Καψωμένος γύρω από τη σχέση Καρυωτάκη-Baudelaire και γύρω από την αξονική αντίθεση *φαινόμενο / ουσία*, στην αναζήτηση ενός ιδεατού κόσμου που καταγράφεται στην καρυωτακική ποίηση:

[θέλω να φύγω πέρα](#):

Ο Ε. Γ. Καψωμένος (1990, σσ. 147-148) πιστεύει πως «όπως ο Baudelaire στα *Άνθη του Κακού* (εισαγωγική ενότητα), έτσι και ο Καρυωτάκης εκφράζει την άρνησή του απέναντι στη συγγνή πραγματικότητα με την καταφυγή στην αναπόληση των περασμένων και

κατεξοχήν στον παράδεισο των παιδικών χρόνων, που αποτελεί μια εκδοχή του ιδανικού κόσμου».

«Στη συνέχεια [ο Καρυωτάκης] προχωρεί, μέσα από την αξονική αντίθεση *φανόμενο / ουσία*, στην αναζήτηση ενός ιδεατού κόσμου, που – όπως και στον Baudelaire – εμφανίζεται σε δύο εκδοχές: τη θετική, μιας ιδανικής υπερβατικής πραγματικότητας, και την αρνητική, του άγνωστου, του ερέβους, του αινιγματικού χάους». Θεωρεί ο Καψωμένος πως η δεύτερη εκδοχή αναπτύσσεται σε πολλές παραλλαγές και ορίζει τη δεσπόζουσα οπτική στα *Ελεγεία* (πρώτη και δεύτερη σειρά) ενώ η «πρώτη εκδοχή έχει περιορισμένη αντιπροσώπευση. Μέσα σ' ένα θεματικό πλαίσιο φυγής – αναζήτησης, μορφοποιείται σε αντιθέσεις όπως *εδώ / επέκεινα, γη / ουρανός, νόθο/ αυθεντικό, αδιέξοδο / λύτρωση*». Ως παράδειγμα των παραπάνω ο μελετητής φέρνει τους ακόλουθους στίχους:

*Θέλω να φύγω πια από δω, θέλω να φύγω πέρα,
σε κάποιο τόπο αγνώριστο και νέο,
θέλω να γίνω μια χρυσή σκόνη μες στον αιθέρα,
απλό στοιχείο, ελεύθερο, γενναίο.*

Οι επτά αριθμητικοί δείκτες που είναι χρωματισμένοι με κόκκινο χρώμα, παρέχουν διακειμενικά σχόλια για τους συγκεκριμένους στίχους. Έτσι, για παράδειγμα ο αριθμός 2 εμπεριέχει ένα απόσπασμα από ποίημα του Ν. Εγγονόπουλου και ο αριθμός 3 απόσπασμα από ποίημα του Χ. Βαλαβανίδη. Και τα δύο αποσπάσματα φαίνεται πως «ανακαλούν» το συγκεκριμένο καρυωτακικό στίχο. Ο αριθμός 6 παρουσιάζει την πρόταση συνανάγνωσης του συγκεκριμένου καρυωτακικού ποιήματος με ένα ποίημα του J. Μορέας που κατέθεσε ο Κ. Στεργιόπουλος:

**2. [...] κι' έλεγα να χαθώ κι' εγώ
σαν το νεκρό ποιητή
μέσα στα μακριά
μαλλιά της**

**[...] κι' έτσι να φύγω
μακριά
απ' την οχλαγωγή**

Ν. Εγγονόπουλος, «Ο Μυστικός ποιητής», *Μην ομλείτε εις τον οδηγόν*, 1938

Ολόκληρο το ποίημα «Ο Μυστικός ποιητής» του Ν. Εγγονόπουλου, ποίημα το οποίο αναπτύσσει έναν έντονο διακειμενικό διάλογο με την καρυωτακική ποίηση (Βλέπε: «Δικαιώσεις»), θα το βρείτε στα Παράλληλα Κείμενα.

3. Θα φύγω με τα πόδια στις Ινδίες

Κ' ίσως να πάω ακόμη πιο μακριά, [...]

Χ. Βαλαβανίδης, «Θα πάω εκεί...», (Σ. Μπεκατώρος, Α. Φλωράκης, *Η νέα γενιά, ποιητική ανθολογία 65-70*, Κέδρος, Αθήνα 1971, σ. 15-16)

Ολόκληρο το ποίημα του Χ. Βαλαβανίδη, το οποίο κατά τον Γ. Π. Σαββίδη (1988, σ. ζς') φανερώνει και μία τάση των νεότερων ποιητών να επιστρέψουν και να χρησιμοποιήσουν 'ξεπερασμένα' μέτρα και παραδοσιακές ποιητικές φόρμουλες, θα το βρείτε στα Παράλληλα Κείμενα.

6. Ο Κ. Στεργιόπουλος (1972, σσ. 153 – 154) συνεξετάζει το ποίημα του Κ. Καρυωτάκη με το δεύτερο ποίημα της συλλογής *Les Stances* του J. Moréas (Παράλληλα κείμενα). Από την συνεξέταση των δύο ποιημάτων προκύπτουν μερικά κοινά θεματικά χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα ο Στεργιόπουλος παρατηρεί πως: «στο άγνωστο ζητάει να φύγει ο Moréas: στη θάλασσα που **δε γνωρίζει**. «Σε κάποιο τόπο αγνώριστο και νέο» **θέλει να φύγει** κι ο Καρυωτάκης. Ο ένας γυρεύει να τον τυλίξει η θάλασσα στην ανάλαφρή της καταχνιά· ο άλλος να γίνει «**μια χρυσή σκόνη μες στον αιθέρα**». Να ριχτεί πέτρα πίσω του φεύγοντας, εύχεται ο Καρυωτάκης· ο Moréas θέλει να ξεχάσει **ξαφνικά και πόλη και στεριά**. Αλλά κι οι δυο περιμένουν απ' το καράβι ή απ' τα κύματα να τους **λικνίσουν** τη λύπη τους:

να μου λικνίσετε ως το θάνατο τις λύπες της και την καρδιά μου

Moréas

να μου λικνίζεις την αιώνια θλίψη μου, καράβι.

Καρυωτάκης »

Διαπιστώνουμε, ακόμη, πως στο εσωτερικό των σχολίων-υπερδεσμών, σε κάποια σημεία, υπάρχουν πρόσθετοι υπερδεσμοί, οι οποίοι δίνουν τη δυνατότητα στους φοιτητές να

εμφανίσουν στην οθόνη είτε ποιήματα από τα *Παράλληλα Κείμενα* είτε άλλα σχολιασμένα ποιητικά κείμενα του Καρυωτάκη.

Η ενεργοποίηση του συνδέσμου *Άσκήσεις* από το συγκεκριμένο ποίημα εμφανίζει μία άσκηση που αναφέρεται στον πρώτο στίχο του ποιήματος. Συγκεκριμένα με την άσκηση διερευνάται ο βαθμός κατανόησης από τους φοιτητές της άποψης που καταθέτει γι' αυτόν ο Δ. Τζιόβας. Οι φοιτητές έχουν να επιλέξουν ανάμεσα σε τρεις πιθανές απαντήσεις. Η πρώτη επιλογή επαναδιατυπώνει με συντομία τη βασική άποψη που υποστήριξε ο Δ. Τζιόβας. Η δεύτερη επιλογή προσδίδει στο στίχο μεταφυσικές ερμηνείες, ενώ η τρίτη συνοφίζει, ουσιαστικά, τις απόψεις του Β. Βαρίνα.

Ερώτηση:

Σύμφωνα με τον Δ. Τζιόβα στο στίχο *Θέλω να φύγω πια από δω, θέλω να φύγω πέρα*, εκφράζεται:

Α) Η άρνηση του ποιητικού υποκειμένου να δεχθεί τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, η άρνηση του ελληνικού χώρου.

Β) Η άρνηση του ποιητικού υποκειμένου να δεχθεί την αξία της ζωής. Η δήλωση *θέλω να φύγω πέρα*, μπορεί να εκληφθεί ως επιθυμία τερατισμού του βίου και να ερμηνευθεί με μεταφυσική προοπτική.

Γ) Η τάση φυγής του ίδιου του ποιητή. Μιας φυγής που εν τούτοις, στην ουσία της, δεν είναι τόσο φυγή από το περιβάλλον, όσο εγκατάλειψη του εαυτού του, μια υποσυνείδητη αναγνώριση της αιτίας του βαθύτερου πόνου του.

Η άσκηση είναι κλειστού τύπου. Σε περίπτωση λανθασμένης επιλογής εμφανίζεται σύντομο κείμενο που αιτιολογεί το σφάλμα στην επιλογή.

Απάντηση:

Α. Σωστό.

Β. Λάθος. Τα όσα υποστηρίζονται στην απάντηση αυτή προσδίδουν στο κείμενο μεταφυσικές προοπτικές που δεν ανιχνεύονται σε αυτό, αλλά ούτε και υποστηρίχθηκαν από τον Δ. Τζιόβα. Ο Τζιόβας υποστηρίζει πως στο στίχο εκφράζεται η άρνηση του ποιητικού υποκειμένου να δεχθεί τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, γεγονός που, κατά τον μελετητή, ενοχλεί το συντηρητικό μοντερνισμό της δεκαετίας του '30.

Γ. Λάθος. Τα όσα υποστηρίζονται στην απάντηση Γ, περι τάσεων φυγής του ποιητή και εγκατάλειψης του εαυτού του, συνοφίζουν τις απόψεις του Β. Βαρία. Ο Τζιόβας υποστηρίζει πως στο στίχο εκφράζεται η άρνηση του ποιητικού υποκειμένου να δεχθεί τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, γεγονός που, κατά τον μελετητή, ενοχλεί το συντηρητικό μοντερνισμό της δεκαετίας του '30.

6.2. Η ενότητα για τον Διονύσιο Σολωμό. Η ενότητα για τον Σολωμό διαφοροποιείται από τις άλλες δύο στο γεγονός ότι εστιάζει, κυρίως, σε εκδοτικά ζητήματα. Αντικείμενο μελέτης, στην περίπτωση αυτή, αποτελεί το ποίημα *Πόρφυρας* του Διονυσίου Σολωμού. Ο *Πόρφυρας*, σύμφωνα με τις πληροφορίες του πρώτου εκδότη του, Ι. Πολυλά (Πολυλάς, 1859), αν και ολοκληρώθηκε, δυστυχώς δεν διασώθηκε παρά μόνο αποσπασματικά: αυτό που έφτασε ως τον Πολυλά και τελικά ως εμάς είναι μερικά μόνο χειρόγραφα τα οποία παραδίνουν ατελείς μορφές του ποιήματος. Με βάση αυτές τις μορφές ο Πολυλάς σχημάτισε οκτώ αποσπάσματα του ποιήματος και ξεχώρισε την ύλη του «Πόρφυρα» στο κυρίως κείμενο και στις παραλλαγές στίχων. Έτσι, λοιπόν, αυτό που οριστικά μπορούμε να γνωρίζουμε σήμερα από τον *Πόρφυρα* είναι τα σωζόμενα και δημοσιευμένα χειρόγραφα του, τα οποία μας δίνουν ένα μη ολοκληρωμένο ή αποσπασματικό ποίημα. Επίσης διαθέτουμε τις «εκδοτικές δοκιμές» του ποιήματος, δηλαδή τις κειμενικές μορφές του *Πόρφυρα*, έτσι όπως τις συγκρότησαν διάφοροι φιλόλογοι-εκδότες. Με δεδομένη την κατάσταση στην οποία έφτασε ως εμάς το ποιητικό έργο του Σολωμού, μέσω της έκδοσης Πολυλά και των *Αυτόγραφων Έργων* (Πολίτης, 1964), είναι κοινή πλέον η διαπίστωση των μελετητών ότι το ζήτημα της έκδοσης των σολωμικών ποιημάτων είναι πολύ

σύνθετο και σοβαρό¹⁶. Τις κυριότερες από τις εκδοτικές αυτές δοκιμές παρουσιάζει η συγκεκριμένη διδακτική ενότητα.

Έτσι, ο φοιτητής, όταν βρίσκεται στην ενότητα «Διονύσιος Σολωμός, *Ο Πόρφυρας*, (Εκδοτικές δοκιμές)», στο κεντρικό τμήμα της οθόνης του, δεν επιλέγει ανάμεσα σε τίτλους ποιημάτων, αλλά σε κάποια από τις πέντε βασικότερες εκδοτικές δοκιμές που γνώρισε το συγκεκριμένο έργο του Σολωμού¹⁷. Με την επιλογή κάποιας από αυτές συναντά ολόκληρο το ποίημα σε συνεχές κείμενο σε μορφή υπερκειμένου. Οι σύνδεσμοι είναι και σχόλια. Αυτοί είναι σημειωμένοι με μπλε χρώμα για τις λέξεις/στίχους και κόκκινο για τους αριθμημένους δείκτες. Οι πρώτοι περιέχουν ερμηνευτικά, κριτικά ή πραγματολογικά στοιχεία, οι δεύτεροι όμως, αναφέρονται σε εκδοτικά ζητήματα· εκθέτουν τόσο τα επιχειρήματα των εκδοτών με τα οποία υποστηρίζουν ή και υπερασπίζονται τις εκδοτικές επιλογές τους, όσο και τα αντεπιχειρήματα εκείνων των μελετητών που διαφωνούν με τις συγκεκριμένες εκδοτικές επιλογές. Βέβαια, αρκεί από τα ερμηνευτικά σχόλια-υπερδεσμοί είναι αλληλένδετα με τα εκδοτικά κι αυτό επειδή υπάρχει «στενή συνάρτηση του

---

¹⁶ Χαρακτηριστική είναι η σχετική διαπίστωση του Γιώργου Βελουδή (Βελουδής, 2000: 214): «Το εκδοτικό πρόβλημα του Σολωμού, ειδικότερα του ωριμότερου και αποσπασματικότερου έργου της κερκυραϊκής περιόδου [1828 κ.ε.], είναι το δυσκολότερο φιλολογικό πρόβλημα σ' ολόκληρη την ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και, απ' ό,τι ξέρω, ένα από τα δυσκολότερα στην ιστορία των νεότερων ευρωπαϊκών λογοτεχνιών».

¹⁷ Συγκεκριμένα τις εξής:

1. Εκδοτική δοκιμή Α (Λίνου Πολίτη) = Λίνος Πολίτης, «Για την έκδοση του Σολωμού. Β'. Ο “Πόρφυρας”». Εκδοτική δοκιμή», *Νέα Εστία*, τ. 23, τχ. 276, 15 Ιουνίου 1938, σ. 803-814: 807-810. = Λίνος Πολίτης, *Γύρω στον Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1958)*, Αθήνα 1958 (Collection de l'Institut Français d'Athènes 105). = *Γύρω στον Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1982)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ. 1985, σ. 28-42: 37-42.

2. Εκδοτική δοκιμή Β (Λίνου Πολίτη) = «Ο Πόρφυρας (Αποσπάσματα)», Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα*, Τόμος πρώτος. *Ποιήματα*, Επιμέλεια-Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ίταρος 1948, 1986⁵, σ. 251-255.

3-4. Εκδοτική δοκιμή Γ [Γ.Α και Γ.Β] (Κεχαγιόγλου) = Γιώργος Κεχαγιόγλου, «Προτάσεις για τον “Πόρφυρα” του Σολωμού», *Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 153-184: 179-183.

5. Εκδοτική δοκιμή Δ (Αλεξίου) = Στυλιανός Αλεξίου, «Σολωμικά. 1. Αιμιλία Ροδόσταμο, 2. Πόρφυρας. Ελεύθεροι Πολιορκημένοι», *Παλίμψηστον*, τχ. 3, Δεκέμβριος 1986, σ. 9-34: 18-19 και 30-31. = «[Ιταλικό σχέδιασμα του “Πόρφυρα”:] *Coro* - (Μετάφραση) *Χορικό* - Ο Πόρφυρας», Διονυσίου Σολωμού, *Ποιήματα και πεζά*, Επιμέλεια-Εισαγωγές Στυλιανός Αλεξίου, Αθήνα, Στιγμή 1994, σ. 303-308.

φιλολογικού-κριτικού με το ερμηνευτικό και αυτών πάλι με το εκδοτικό πρόβλημα του Σολωμού» (Βελουδής, 2000: 15).

6.2.1. Παρουσίαση παραδείγματος από την ενότητα για τον Δ. Σολωμό.

Επιλέγοντας, για παράδειγμα, ο φοιτητής τη δεύτερη εκδοτική δοκιμή που του προτείνεται συναντά σε συνεχές κείμενο τη δεύτερη εκδοτική πρόταση του Λ. Πολίτη για τον *Πόρφυρα* (1948). Σε αυτήν την πρόταση ο Πολίτης, ακολουθώντας την πρώτη έκδοση του Πολυλά, αρθρώνει το σολωμικό έργο σε οκτώ αποσπάσματα, συνοδευόμενα, όμως, από τις παραλλαγές των στίχων, οι οποίες υπάρχουν στα χειρόγραφα του Σολωμού, αλλά δεν εκδόθηκαν από τον Πολυλά. Το πρώτο απόσπασμα έχει την εξής μορφή:

(3)1.(2)

Ἡ Κόλαση πάντ' ἄγρουπνη σοῦ στήθηκε (4)τριγύρου·
Ἄλλα δὲν ἔχει δύναμη (5)πάρεξ μακριὰ καὶ πέρα
Μακριὰ 'πό τὴν Παράδεισο, (6)καὶ σὺ σ' ἔσέ 'χεις μέρος·
Μέσα στὰ στήθια σου τ' (7)ἄκοῦς, (8)Καλέ, (9)νά λαχταρίζη;

1.

Τῆς Κόλασης οἱ δύνამες σοῦ στήθηκαν τριγύρου,
Ἄλλες κρυφές, πολὺ κρυφές, κι' ἄλλες (10)ξεντροπιασμένες,
Ὅμως αὐτὲς δὲν ἤμποροῦν (11)νά βλάψουν...(3)

Ενεργοποιώντας ο φοιτητής τον ερμηνευτικό σύνδεσμο που υπάρχει στον αριθμό του αποσπάσματος είναι σε θέση να βρει συνολικά ερμηνευτικά σχόλια για το συγκεκριμένο απόσπασμα, σχόλια που έχουν διατυπώσει οι ερμηνευτές του σολωμικού έργου, τα οποία ουσιαστικά παρουσιάζουν τις ποικίλες ερμηνευτικές – αναγνωστικές προσεγγίσεις που επιδέχεται το ίδιο ποιητικό κείμενο. Παρουσιάζεται έτσι η διχογνωμία των μελετητών γύρω από τη γενική ερμηνεία του ποιήματος: στο κέντρο του βρίσκεται η σχέση ανθρώπου-Θεού ή η σχέση ανθρώπου-φύσης. Συγκεκριμένα ο φοιτητής συναντά την αναγνωστική πρόταση του Λ. Πολίτη (1942) η οποία συνδέει το συγκεκριμένο απόσπασμα με τη βαθιά θρησκευτικότητα που διαπερνά τη σολωμική ποίηση, το προγενέστερο χρονικά, μα συναφές

ερμηνευτικά, σχόλιο του Φ. Μιχαλόπουλου (1931), την κατά λέξη σχολαστική ανάγνωση του Α. Κόμη, καθώς και τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των Γ. Θέμελη και Ε. Γ. Καψωμένου. Η αναφορά στη στάση του Σ. Αλεξίου αποτελεί παράδειγμα της στενής συνάρτησης ερμηνείας και εκδοτικού ζητήματος:

Ο Λίνος Πολίτης, το 1942, ερμηνεύει το πρώτο απόσπασμα, συνδέοντάς το με τη βαθιά θρησκευτικότητα που διαπερνά τη σολωμική ποίηση:

Ίσως ποτέ άλλοτε να μην έχει μετουσιωθεί το θρησκευτικό αίσθημα με τέτοια καθαρότητα στην ποιητική γλώσσα. Ίσως ποτέ στίχοι ποιητικοί δε βάρυναν τόσο πολύ από συναίσθηση θρησκευτική. Ο άνθρωπος – ο άνθρωπος που του μέλλεται να κοινωνήσει με τον καινούριο κόσμο – φέρνει μαζί του ένα κομμάτι από τον κόσμο αυτόν, από την Παράδεισο, κι αυτό είναι εκείνο που τον προσφυλάττει στη ζωή του από τις δυνάμεις της Κόλασης που αγρυπνούν πάντα γύρω του. [...] Η πίστη αυτή πως ο άνθρωπος τρέφει μέσα του την εικόνα του Θεού είναι μια πίστη που μόνο ανώτερη θρησκευτική συνείδηση μπορεί να συλλάβει. Είναι υπέρτατη πίστη στο Θεό, όμως μαζί και στον άνθρωπο, στο αθάνατο και μαζί και στο θνητό, στο αιώνιο και μαζί και στο πρόσκαιρο, γιατί το πρόσκαιρο και το θνητό έχουν μέσα τους το αθάνατο και το αιώνιο. Και σε στιγμές που είτε πληθύνουν οι δυνάμεις της Κόλασης τριγύρω μας είτε περισσέφει η αμφιβολία μέσα μας, το ρώτημα του Σολωμού [1.4 · ο πρώτος αριθμός δηλώνει το απόσπασμα και ο δεύτερος το στίχο] είναι ικανό να μας δώσει πάλι τη χαμένη γνώση, ρώτημα που φέρνει μαζί του και την πλήρη, απόλυτη κατάραση. (Πολίτης, 1942, σ. 114).

Συναφές με την ερμηνεία του Πολίτη, η οποία επικεντρώνεται στη θρησκευτικότητα του Σολωμού, είναι το, λίγο παλαιότερα διατυπωμένο, παρακάτω σχόλιο του Φάνη Μιχαλόπουλου:

Ο χριστιανισμός του Σολωμού δεν ήταν αμέτοχος και μιας έντονης πανθειστικής ιδέας, την οποία του επέβαλε το πλαστικώτατο περιβάλλον της ελληνικής φύσεως · τούτο κυρίως καταφαίνεται μέσα στον «Πόρφυρα». (Μιχαλόπουλος, 1931, σ. 14).

Το σχόλιο αυτό, επιπλέον, συνδέει τη θρησκευτικότητα με τη μυστικιστική διάσταση της φύσης (όπως θα δούμε, η φύση κυριαρχεί παρακάτω στο ποίημα) και, κατά κάποιο τρόπο, προλέγει τη διχογνωμία των μελετητών γύρω από τη γενική ερμηνεία του ποιήματος: στο κέντρο του βρίσκεται η σχέση ανθρώπου-Θεού ή η σχέση ανθρώπου-φύσης.

Ο σχολιασμός του πρώτου αποσπάσματος από τον Αντώνιο Κόμη, το 1951, δίνει μια σχεδόν κατά λέξη ερμηνεία των τεσσάρων στίχων. Αυτή ωστόσο η κάπως σχολαστική ερμηνεία αφενός δεν είναι άστοχη, αφετέρου φανερώνει την προϊούσα ωρίμανση της σολωμικής κριτικής, ωρίμανση χάρη στην οποία αρχίζει να ξεπερνιέται ένα εμπόδιο το οποίο παλαιότερα δυσχέραινε την ανάγνωση της ώριμης σολωμικής ποίησης, η εντύπωση, δηλαδή, ότι πολλοί σολωμικοί στίχοι είναι σιοτεινοί ή και ακατανόητοι:

Το κείμενο [...] [του πρώτου αποσπάσματος] δεν παρουσιάζει καμιά δυσκολία: [...] Η Κόλαση πάντ' άγρυπνη σου στήθηκε τριγύρω. Μα η Κόλαση δεν έχει δύναμη παρά μονάχα μακριά από την Παράδεισο. Δε μπορεί λοιπόν να έχει δύναμη πάνω σου γιατί κ' εσύ έχεις μέσα σου ένα μέρος της Παράδεισος. Αυτό το μέρος της Παράδεισος τ' ακούς, Καλέ, να λαχταρίζει μέσα στα στήθια σου; [...] Ο Σολωμός βάζει από τη μια μεριά τις δυνάμεις του Κακού (την Κόλαση) να ξεχνούνται μανιασμένες, και από την άλλη το νέο να στέκεται ανάμεσά τους, χωρίς να τολμούνε να τον αγγίξουν. Δεν του χρειάζεται ούτε θέληση ούτε πάλη για να τις απωθήσει. Τόση είναι η δύναμη της αγνής ψυχής του. Αγνοώντας τη μανιασμένη Κόλαση, λαχταρά ολόκληρος από την Παράδεισο που κλείνει μέσα του. (Κόμης, σ. 141-142).

Ο Γιώργος Θέμελης, το 1971, σχολιάζει το πρώτο απόσπασμα, σε συνδυασμό με το τέλος του ποιήματος (πιο συγκεκριμένα το στ. 8.2) όταν, τη στιγμή του θανάτου του, ο κολυμβητής «γνωρίζει τον εαυτό του»:

Η γνώση [από τον Σολωμό] της ανθρώπινης αντιφατικής ουσίας είναι καταπληκτική. [...] Οι «δυνάμεις» της Παράδεισος σε αντίθεση με τις «δυνάμεις» της Κόλασης (τις «κρυφές» και «φανερές»), είναι καθαρή ομολογία του Ποιητή του ίδιου [...] για τη θεώρηση του ανθρώπου στο καθαρό του «είναι», στην «άγια διανοητική και ηθική Παράδεισό του». (Θέμελης, σ. 93).

Μια από τις πιο συνεκτικές ερμηνείες του «Πόρφυρα» είναι εκείνη του Ερατοσθένη Καψωμένου. Σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή το πρώτο απόσπασμα εντάσσεται σ' ένα σχήμα εξέλιξης και κλιμάκωσης του νοήματος του ποιήματος:

Τα θέματα που ο Πολυλάς οργάνωσε σε 8 ενότητες (“αποσπάσματα”) ομαδοποιούνται σε τρεις κορυφαίες στιγμές, όπου το ποιητικό υποκείμενο [για την ακρίβεια, ο κολυμβητής] μέσα από τη σχέση του μ' έναν άλλο πόλο καταχτά μιαν ανώτερη συνείδηση της υπόστασής του και πλημμυρίζει από ένα αίσθημα ευδαιμονίας και αυτοκατάφασης. Οι κορυφαίες αυτές στιγμές έχουν έναν εσωτερικό

ειρμό, που αντιστοιχεί σε μια ορισμένη κλιμάκωση, από το ηθικό στο φυσικό πεδίο, από το θετικό στο αρνητικό [του φυσικού πεδίου], από τη μερική στην πλήρη αυτογνωσία [του ήρωα]. Η πρώτη στιγμή στο απόσπασμα I: Ηθικό πεδίο: Σχέση [του κολουμβητή] με την Παράδεισο και την Κόλαση – Αυτοσυνείδηση – Ευδαιμονία. (Καψωμένος, 1998, σ. 66).

Σύμφωνα με την ερμηνεία του Καψωμένου, οι τρεις κορυφαίες στιγμές κατά την ανάπτυξη και κλιμάκωση του νοήματος του ποιήματος, αντιστοιχούν στις τρεις ψυχικές στιγμές ή βαθμίδες της ψυχικής ολοκλήρωσης του ήρωα. Έτσι, η πρώτη στιγμή ή η αρχική βαθμίδα της ψυχικής ολοκλήρωσης του κολουμβητή εκφράζεται στο πρώτο απόσπασμα:

Ο ήρωας στην αρετηρία είναι ηθικά ολοκληρωμένος· νιώθει μέσα του «να λαχταρίζει η Παράδεισο»: αυτοσυνείδηση που είναι ταυτόχρονα πηγή ευδαιμονίας. (Καψωμένος, 1998, σ. 85).

Τις άλλες δύο στιγμές ή βαθμίδες εξέλιξης του νοήματος και της ψυχικής ολοκλήρωσης του ήρωα θα τις δούμε στη συνέχεια του ποιήματος.

Ο τελευταίος εκδότης του «Πόρφυρα», ο Στυλιανός Αλεξίου, δεν περιλαμβάνει στην έκδοσή του (εκδοτική δοκιμή Δ) το πρώτο απόσπασμα, επειδή το θεωρεί εντελώς άσχετο προς το ποίημα και παραπλανητικό για το νόημά του. Βλ. στην εκδοτική δοκιμή Δ τα επιχειρήματα του Αλεξίου, αλλά και τον αντίλογο που προκάλεσαν.

Οι υπόλοιποι οκτώ σύνδεσμοι περιέχουν σύντομα ερμηνευτικά σχόλια που έχουν καταθέσει οι μελετητές του ποιήματος ή λεξιλογικές παρατηρήσεις, π.χ.:

ἀκούς: Με τη σημασία του «νιώθω».

νά βλάψουν...: Το νόημα του ανολοκλήρωτου αυτού στίχου και, πιο συγκεκριμένα, το αντικείμενο του ρήματος «να βλάψουν» σχολιάζει ο Θέμελης:

Στον κολοβωμένο τελευταίο στίχο λείπει το αντικείμενο του «να βλάψουν». Είναι φανερό από τους οριστικούς στίχους, ότι το αντικείμενο είναι: «Την Παράδεισο», που σ' αυτή τη στιχουργική απόπειρα της παραλλαγής δεν μπορούσε να μπει, επειδή καταστρέφει το ρυθμό του στίχου. Και γι' αυτό ο Ποιητής άλλαξε τη λεκτική διάθρωση και των τριών στίχων, για να πει το ίδιο πράγμα σε τέλεια στιχουργική. (Θέμελης, σ. 97-98).

Οι δύο δείκτες με κόκκινο χρώμα οδηγούν σε συνδέσμους που παρέχουν πληροφορίες σχετικές με εκδοτικά ζητήματα:

² Ο Κεχαγιόγλου επισημαίνει το σημείο των *AE* απ' όπου ο Πολυλάς πήρε τους στίχους του πρώτου αποσπάσματος:

Ο Πολυλάς παίρνει στο κυρίως κείμενο [...] για το απ. 1, τους στ. 501, 6. 501, 7. 501, 4 και 501, 5. (Κεχαγιόγλου, 1979, σ. 167 · [βλ. τη φωτογραφία της σ. 501](#)).

³ Στις «Σημειώσεις» της έκδοσής του ο Πολίτης πληροφορεί ότι ο στίχος αυτός δεν υπήρχε ούτε στο κυρίως κείμενο, ούτε στις παραλλαγές της έκδοσης Πολυλά:

Ο τελευταίος (ελλειπής) στίχος της παραλλαγής, από το χφ. (Πολίτης, 1948, σ. 359).

Διαπιστώνουμε, ακόμη, πως σε κάποια σημεία στο εσωτερικό των σχολίων υπάρχουν υπερδεσμοί οι οποίοι δίνουν τη δυνατότητα στους φοιτητές να εμφανίσουν στην οθόνη είτε φωτογραφίες είτε άλλα σχόλια σχετικά με το εκάστοτε εξεταζόμενο ζήτημα. Έτσι, για παράδειγμα, στο ² της εκδοτικής δοκιμής Β υπάρχει υπερδεσμός ([βλ. τη φωτογραφία της σ. 501](#)) που περιέχει φωτογραφία χειρογράφου.

7. Επιλογικά. Η παροχή προς τους φοιτητές εκπαιδευτικού υλικού σε ηλεκτρονική μορφή υπερκειμένου, συμπληρωματικά με το υλικό σε έντυπη μορφή που ήδη διαθέτει, θεωρούμε πως είναι απολύτως συμβατή με τις αρχές που διέπουν την ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η επιλογή αυτή είναι επίσης, όπως είδαμε, συμβατή με κεντρικές αναζητήσεις στο πεδίο της θεωρίας της λογοτεχνίας και, ακόμα, ικανή να καλύψει ένα σημαντικό κενό που υπάρχει στο υφιστάμενο εκπαιδευτικό υλικό, αλλά και στη μεθοδολογία για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που ακολουθείται στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Πιστεύουμε ότι το πειραματικό εκπαιδευτικό υλικό που παρουσιάσαμε εδώ θα αναβαθμίσει την ποιότητα των σπουδών που

παρέχονται στο πλαίσιο της Θ.Ε. ΕΛΠ 30 του ΕΑΠ ανοίγοντας τους φοιτητές, πέραν του επιπέδου της εγκυκλοπαιδικής και ιστορικο-γραμματολογικής ενημέρωσης, σε ουσιαστικά ζητήματα κριτικής, ερμηνείας και εκδοτικής, η εξοικείωση με τα οποία είναι απολύτως απαραίτητη σε ένα μάθημα λογοτεχνίας πανεπιστημιακού επιπέδου. Από την άποψη αυτή, θεωρούμε ότι η χρήση της μεθόδου του υπερκειμένου, με την κατάλληλη υποστήριξη του φοιτητή από τον Καθηγητή-Σύμβουλό του, επιτρέπει στην εξ αποστάσεως μελέτη της νεοελληνικής λογοτεχνίας που καλλιεργείται στο ΕΑΠ να προσεγγίσει τις μαθησιακές συνθήκες και τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα ενός αριθμού εξειδικευμένων σεμιναριακών μαθημάτων πανεπιστημιακού επιπέδου. Αισιοδοξούμε πως η επικείμενη εφαρμογή του υλικού στην εκπαιδευτική πράξη θα δικαιώσει τις προσδοκίες μας..

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αλεξίου, Σ., (1994), Διονυσίου Σολωμού, *Ποήματα και πεζά*, Επιμέλεια-Εισαγωγές Στυλιανός Αλεξίου, Αθήνα, Στιγμή.

Βαρίκας, Β., (1978 [1938]), «Κ. Γ. Καρωτάκης: Το δράμα μιας γενιάς», *Κ. Βάρναλης, Κ. Καρωτάκης*, Αθήνα, Πλέθρον, σ. 99-189.

Βελουδής, Γ., (2000), *Κριτικά στο Σολωμό. Κριτικά-φιλολογικά-ερμηνευτικά*, Αθήνα, Δωδώνη

Γαργαντούδης, Ε., (2005), «Η διδασκαλία της λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: Θεωρία και πράξη», στο Κ. Μπαλάσκας - Κ. Αγγελάκος, επιμ., *Γλώσσα και Λογοτεχνία στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο σ. 21-33.

Γιακουμάτου, Τ., (2001), «Υπερκείμενο. Η εκδίκηση του Ηροδότου», στο Σ. Νικολαΐδου-Τ. Γιακουμάτου, επιμ., *Διαδίκτυο και διδασκαλία: Ένας οδηγός για κάθε ενδιαφερόμενο και πολλές προτάσεις για τους φιλόλογους*, Αθήνα, Κέδρος, σ. 276-278.

Δάλλας, Γ., (1984), *Ο Καβάφης και η δεύτερη σοφιστική*, Αθήνα, Στιγμή.

Θέμελης, Γ., (1971), *Ο Σολωμός ανάμεσά μας. Αναζήτηση της αληθινής ανθρώπινης φύσης*, [Θεσσαλονίκη], Εκδόσεις Κωνσταντινίδη.

Καγιαλής, Τ., (1994), «Η λογοτεχνία στη μέση εκπαίδευση: Ο ρόλος της θεωρίας», *Εντευκτήριο*, τχ. 26, σ. 67-81.

Καγιαλής, Τ., (2005), «Η λογοτεχνία στην εκπαίδευση: Η χρήση του Διαδικτύου και των Νέων τεχνολογιών», στο Κ. Μπαλάσκας - Κ. Αγγελάκος, επιμ., *Γλώσσα και Λογοτεχνία στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, Μεταίχιμο, σ. 77-87.

Καψωμένος, Ε. Γ., (1990), «Δομές αντίθεσης στην ποίηση του Καρυωτάκη», *Κώδικες και Σημασίες*, Αθήνα, Αρσενίδης, σ. 136-155.

Καψωμένος, Ε. Γ., (1998), *Ο Σολωμός και η ελληνική πολιτισμική παράδοση. Ερμηνευτική μελέτη*, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων.

Κόκκος, Α. (1998), «Αρχές μάθησης ενηλίκων», στο Α. Κόκκος, Α. Λιοναράκης, *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Σχέσεις διδασκόντων – διδασκομένων*, Πάτρα, ΕΑΠ, σ. 19-51.

Κόμης, Α. (1967), «Μια παράτολμη ερμηνεία του “Πόρφυρα”. Προσθήκες στη σολωμική βιβλιογραφία», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, τ. 13, σ. 137-158.

Λεντάρη, Τ., (1997), «Σημειώσεις για την κριτική του Καρυωτάκη: Ο Καρυωτάκης και η γενιά του '30», *Ο Πολίτης*, τχ. 34, σ. 33-40.

Λεχωνίτης, Γ., (1977), *Καβαφικά αυτοσχόλια* (Εισαγωγικό σημείωμα Τίμος Μαλάνος), Αθήνα, Δ. Χάρβεϋ & σία.

Μιχαλέτος, Γ., (1952), *Η ποίηση του Καβάφη: Αισθητική θεώρηση*, Αθήνα.

Μιχαλόπουλος, Φ., (1931), *Διονύσιος Σολωμός (1798-1857)*, Αθήνα, Έκδοση Μουσικών Χρονικών.

Νικολαρεΐζης, Δ., (1983 [1933^α]) «Η διαμόρφωση του καβαφικού λυρισμού» στο *Δοκίμια κριτικής*, Αθήνα, Πλέθρον, σ. 94-107.

Πασχαλίδης, Γ., (2000), «Γενικές αρχές προγράμματος», στο Β. Αποστολίδου, Β. Καπλάνη & Ε. Χοντολίδου (επιμ.), *διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο... μια νέα πρόταση διδασκαλίας*, Αθήνα, τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός, σ. 21-36.

Πολίτης, Λ., (1942), «Η θρησκευτικότητα του Σολωμού», *Νέα Εστία*, τ. 32, τχ. 373, σ. 50-55.

Πολίτης, Λ. (1964), «Πόρφυρας και άλλα τελευταίας δεκαετίας», και «Σημειώσεις. Πόρφυρας και άλλα τελευταίας δεκαετίας», Διονυσίου Σολωμού, *Αυτόγραφα έργα*, Επιμέλεια Λίνου Πολίτη, Β Τυπογραφική μεταγραφή, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης σ. 499-520 και σ. 604-605.

Πολίτου-Μαρμαρινού, Ε., (1984), «Ο Καβάφης και ο γαλλικός παρνασσισμός», *Πρακτικά Τρίτου Συμποσίου Ποίησης, αφιέρωμα στον Κ. Π. Καβάφη*, Πανεπιστήμιο Πατρών 1-3 Ιουλίου 1983, Αθήνα, Γνώση, σ. 315-346.

Πολυλάς, Ι., (1859), «Προλεγόμενα», Διονυσίου Σολωμού, *Τα ευρισκόμενα*, Εκδίδονται δαπάνη Αντωνίου Τερζάκη, Εν Κερκύρα, Τυπογραφείον Ερμής Αντωνίου Τερζάκη (= Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα*, Τόμος πρώτος. *Ποιήματα*, Επιμέλεια-Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ίκαρος 1948, 1986⁵).

Σαββίδης, Γ. Π., (1985), *Μικρά καθαφικά Α'*, Αθήνα, Ερμής, 1985.

Σαββίδης, Γ. Π., (1988 [1972]), Ο Καρωτάκης ανάμεσά μας ή τι απέγινε εκείνο το μακρύ ποδάρι;», στο Κ. Γ. Καρωτάκης, *Ποιήματα και πεζά*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ερμής, σ. ιγ'-ξη'.

Στεργιόπουλος, Κ. (1972), *Οι επιδράσεις στο έργο του Καρωτάκη. Διδακτορική διατριβή*, Αθήνα, Σοκόλης.

Τζιόβας, Δ. (1987) «Από το συγγραφέα στον αναγνώστη. Η κρίση του υποκειμένου στη θεωρία της λογοτεχνίας», *Μετά την αισθητική*, Αθήνα, Γνώση, σ. 197-221.

Τζιόβας, Δ., (1990), «Η ποίηση του Καρωτάκη ως πρόκληση στο μοντερνισμό», στο *Συμπόσιο για τον Κ. Γ. Καρωτάκη*, επιμέλεια Μ. Μελισσαράτου, Πρέβεζα, σ. 411-423.

Barthes R. (1973) "Théorie du texte", *Encyclopaedia Universalis*, XV.

Barthes, R., (1988 [1968]), «Ο θάνατος του συγγραφέα», *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο*, μτφ. Γ. Σπανός, Αθήνα, Πλέθρον, σ. 137-143.

Landow, G., (1992), *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.

Natsina, A.–Kayalis, T., (2005), "From Virtuality to Actuality: Representations and Enactments of Critical Theory on the World Wide Web", Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο του AHRB Centre for Cultural Analysis, Theory and History του Πανεπιστημίου του Leeds με θέμα "The Ethics and Politics of Virtuality and Indexicality" (Bradford, 30 Ιουνίου-3 Ιουλίου 2005) <http://www.openlit.gr/DocLib/From_Virtuality_to_Actuality.pdf , 21 Σεπτεμβρίου 2005> .

Pontani, F. M., (1991), *Επτά δοκίμια και μελετήματα για τον Καβάφη (1936-1974)*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Riffaterre, M. (1981), «L' intertexte inconnu », *Littérature*, 41.